

23.oktober 2009

Norsk kulturråd

E-BOKA OG INNKJØPSORDNINGENE: STATUSRAPPORT OG VURDERINGER

Morten Harry Olsen

INNHALDSFORTEGNELSE

1. INNLEDNING	5
Mandatet og arbeidet	6
Kilder	7
Vedlegg.....	7
2. INNKJØPSORDNINGENE	8
2.1. DE FEM ORDNINGENE FOR LITTERATUR	8
2.2. AVTALEVERKET	9
Hva er det som regulerer innkjøpsordningene?.....	9
Beregningsgrunnlag	10
2.3. HVA REPRESENTERER INNKJØPSORDNINGENE I DAG?	10
Innkjøpsordningenes betydning og funksjonsområder	11
Bredde og kvalitet	11
Filteret, godkjentstempel	11
Arkpris og titteltall.....	11
Innkjøpsordningene under press	12
3. TEKNOLOGIEN	13
3.1. BEGREPER OG AVVEININGER.....	13
Hva er en e-bok?	13
Plattform/format/programvare.....	14
Eksemplar og eierskap	14
Streaming og nedlasting i boksammenheng.....	15
DRM/kopisperrer/vanmerking	15
3.2. LESEBRETTENE	16
3.3. ANDRE PLATTFORMER OG MEDIER.....	17
Print on Demand	17
Skjermlesing	18
Mobiltelefon	18
Lydbok, litcast og podcast.....	18
Nettpublisering som førsteutgave, og ”elektronisk litteratur”	18
4. FILDELING, MOMS OG FASTPRIS	20
4.1. FILDELING	20
Forbud, personvern og straffetiltak.....	21
Lovlig og ulovlig fildeling	22

4.2.	MOMS	24
4.3.	FASTPRIS	24
5.	E-BOKA I MARKEDET	26
5.1.	MARKEDSUTVIKLING	26
5.2.	FAKTORER FOR UTBREDELSESHASTIGHET.....	26
	Fordeler og muligheter	27
	Skoleboka og læremiddelfeltet.....	28
	Barrierer mot hurtig utbredelse	29
5.3.	PRISFASTSETTELSE	29
5.4.	SALG OG FORMIDLING: PORTALER, NETTSAMFUNN OG MARKEDET.....	31
5.5.	TEKNOLOGI OG MARKED I SAMMENHENG.....	31
6.	OVERSIKT OVER PROSJEKTER.....	33
6.1.	KOMMERSIELL E-BOK, NORGE.....	33
	Bokbasen.....	33
	Elittera/digitalbok.no	34
	Bokhandelen	34
	Andre.....	35
6.2.	BIBLIOTEK, NORGE.....	35
	Generelt	35
	Biblioteksentralen/NKR.....	35
	Bokhylla og Nasjonalbiblioteket	36
	Buskerud Fylkesbibliotek og ABM-utvikling.....	37
	Universitetsbiblioteket og andre fagbiblioteker.....	37
	Lyd- og blindeskriftbiblioteket	38
6.3.	BIBLIOTEK UTLAND	38
	Danmark.....	38
	Sverige.....	38
	Utlandet forøvrig.....	39
6.4.	GOOGLE BOOK SEARCH	39
7.	E-BOKA: UTFORDRINGER OG MULIGHETER I IO-SAMMENHENG	41
7.1.	BIBLIOTEKENE	41
	Arena-tankegangen.....	41
	E-boka, IO og bibliotekene.....	42
	Bibliotekene, IO-titlene, digitale utgivelser og mangfoldet.....	43
	Bibliotekportalene	43

Eksemplarer og mulige begrensninger i bibliotekenes handlingsrom	44
Bruk av kopisperrer/DRM og metadata.....	45
Levering av IO-titler til digital sentral	45
7.2. E-BOKA, IO OG FORFATTERNES INNTEKTSFORHOLD	46
7.3. E-BOKA, IO OG FORLAGENE.....	48
7.4. IO SOM SELVSTENDIG AKTØR OG KUNDE	50
IO og statens totale engasjement i litteraturen	50
Filterfunksjonen og vurderingskapasiteten	50
8. OPPSUMMERINGER OG ANBEFALINGER	52
8.1. FORSØK PÅ Å TIDFESTE EN UTVIKLING.....	52
8.2. ANBEFALINGER OM TILTAK OG AVKLARINGER	53
Umiddelbare tiltak	53
I forhold til biblioteksektoren	53
I forhold til bokbransjen.....	54

1. INNLEDNING

Litteraturen står - uten forkleinelse for andre kunstuttrykk - i en særstilling innenfor kunstfeltet: Litteraturen handler om noe mer enn å provosere eller underholde, den handler også om språkvern, om direkte deltakelse i samfunnsdebatten, om innsikt og læring. Dette er erkjent gjennom den oppmerksomhet den vies av det offentlige, og som innkjøpsordningene for litteratur (IO)¹ er en del av. Denne særstillingen og oppmerksomheten bør den også ha nå, da fremveksten av digitale formidlingsformer og uttrykk holder på å endre det landskapet som omgir hele kulturen.

IO's betydning for utviklingen i norsk litteratur de siste førti årene kan neppe overvurderes, og i dette tidsrommet har de fungert hensiktsmessig. De har tjent publikum og biblioteker, utgivere og forfattere i alt vesentlig etter intensjonen, og har - ikke mindre vesentlig - fungert som et "kvalitetsfilter" og en rettesnor gjennom ordningen med nulling av bøker. For at intensjonene i IO skal bestå, er det viktig at de følger med inn i det digitale feltet, slik at ikke IO blir en mekanisme som beskytter papirboka utover det hensiktsmessige; da kan den lett bli en "mainstream"-ordning som ikke makter å favne om det nye og eksperimenterende som også representerer kvalitet.

Norsk kulturråds (NKR)² fagutvalg for litteratur og kultur har fulgt med utviklingen på e-bokfeltet i flere år, ikke minst med blikk for hvordan den kan berøre IO, og i tillegg satt i gang et pilotprosjekt sammen med Biblioteksentralen³ men i den senere tid har denne utviklingen tatt flere skritt fremover. Før eller senere må vi regne med at det dukker opp kvalitetslitteratur som blir publisert papirløst, eller hvor førsteutgaven er elektronisk (f.eks. på nett). Samtidig har man sett at forholdet mellom bibliotek og bokhandel kan bli mer problematisk, og at forfatterens inntektsmuligheter og forlagenes rolle som kvalitetshevende redigeringsinstans kan bli berørt, for å nevne noe. IO's selvstendige rolle som kvalitetsrøkter kan også komme under press, både administrativt og innholdsmessig.

Vi har ingen dokumenter som i dag tar opp helheten i problematikken ut fra et IO-ståsted, hverken av offentlige meldinger og utredninger, eller fra organisasjons- eller bransjemiljøer.

Samtidig er det påtrengende viktig at IO ikke skal forvitte på grunn av ytre forhold, men at NKR selv har regi på sin rolle i denne endringsprosessen; IO er på nesten alle måter et hovedvirkemiddel i en nasjonal strategi som både har og fortsatt må få være virksom. Det er på denne bakgrunn denne rapporten er bestilt.

¹ I rapporten er IO av forenklingshensyn ofte brukt som forkortelse både for de forskjellige innkjøpsordningene kulturrådet administrerer, for den enkelte ordning, og for selve IO-systemet eller -prinsippet.

² Av forenklingshensyn er Norsk kulturråd nesten gjennomgående forkortet NKR.

³ BS Weblån: <http://www.bibsent.no/bsweblan>

Mandatet og arbeidet

I mandatet⁴ er følgende punkter fremhevet som spesielt viktig for denne rapporten:

- gi en status for situasjonen pr. 15. september 2009, der alle norske e-bokrelaterte prosjekter presenteres, evt. også andre internasjonale som berører/kan komme til å berøre norsk bokproduksjon og -distribusjon
- gjøre rede for status for den elektroniske utviklingen
- legge fram skisse til en plan for gjennomføring av e-bokinnkjøp innenfor innkjøpsordningene med forslag til formuleringer til avtaletekst for innkjøp av e-bøker i alle aktuelle sjangrer, evt. med tanke på differensiering etter ulike bokgruppers sårbarhet
- foreslå rekkefølge og tema for konkrete samtaler/drøftinger med avtalepartene (royaltyberegning, innkjøpspris, kvalitetsvurdering, sperrer for kopiering/plagiat) osv.)
- komme med forslag til løsninger rundt kopisperrer/DRM/fildeling i forhold til innkjøp og i samråd med avtalepartene (fase 1 og fase 2)
- gjøre rede for mulige valg ved utlånssystem i bibliotekene i samarbeid med ABM-utvikling
- se på gråsoner mellom forlag/bokhandel/bokklubber/bibliotek som på lengre sikt kan forandre den verdikjeden vi kjenner i dag og forholdet mellom Kulturrådet og disse aktørene

Rapportarbeidet har hatt en tidsramme på tre uker, hva det økonomiske angår, men det praktiske arbeidet har foregått over seks. Det ble levert som utkast Fagutvalget for litteratur den 21.9.09, som anbefalte oversendelse til Kulturrådet etter noen justeringer, og er oppdatert i uke 43.

Det sier seg selv at en slik ramme har satt noen begrensninger for hvor bredt og dypt det har vært mulig å komme i en tung materie som i tillegg handler om et felt i så rivende utvikling at det har skjedd store endringer bare i den periode rapportarbeidet har foregått. Utvalget har også vært diktert av behovet for å holde et klart fokus på det som er relevant for IO. På noen av de områdene som er nevnt i mandatet har det rett og slett ikke vært mulig å komme helt til bunns og besvare mandatets oppgaver konkret og detaljert; spesielt gjelder dette innenfor IO's forhold til biblioteksektoren. Konklusjonene og anbefalingene peker derfor på en rekke oppfølgingstiltak.

Erkjennelsene og oppdagelsene rapportarbeidet har medført har også tilsagt at det syntes viktigere å presentere hele bredden i saksfeltet enn å gå svært dypt ned i detaljene på enkelte felter; for eksempel gjelder dette det teknologiske. Det er skjelt til musikk/platebransjens erfaringer der det er relevant, likeledes til skolebok- og læremiddelsektoren.

Mandatet ga ikke i oppdrag å gå inn på den digitale utviklingens konsekvenser for kulturtidsskriftenes del. Det er imidlertid ingen tvil om at disse også vil bli berørt, og at de fortjener en særskilt konsekvensanalyse.

⁴ Vedlegg 1.

I løpet av arbeidet har det blitt klart at de fleste aktører i bokbransjen, kommersielle så vel som offentlige, kan sies å famle i mørket; de er da heller ikke sene om å innrømme det. Så mye er uavklart, for ikke å si uklart, både hva de politiske rammebetingelsene, de teknologiske løsningene, utviklingshastigheten og en rekke andre faktorer angår, at denne rapporten må betraktes som svært datostemplet og et "work in progress". Det er også årsaken til at ordet "rapport" er valgt fremfor det noe mer autoritativt klingende "utredning".

Kilder

Det har vært avholdt møter og samtaler med de fleste aktørene som er nevnt i rapporten. Nettilder er oppgitt i tekst eller fotnoter underveis i rapporten. Det følgende er hovedkilder organisert kronologisk:

- Halfdan W. Friehow: Den edle hensikt - helliger den midlene? En utredning om statens innkjøpsordninger for litteratur (Norsk kulturråds rapportserie 26, 2001)
- Dag Asbjørnsen: Ebøker: rettigheter og marked (Tidvise skrifter nr. 48, Høgskolen i Stavanger, 2002)
- Mari Torvik Heian, Knut Løyland og Per Mangset: Kunstneres aktivitet, arbeids- og inntektsforhold 2006 (Rapport nr. 241, Telemarksforskning-Bø, 2008)
- Kulturpolitikk fram mot 2014 (St.meld. nr. 48 2002-2003)
- Digitaliseringsrapport 2008: Hvordan sikre at bokhandelen også blir en handelsplass for digitalt innhold? (Bokhandlerforeningen, 2008)
- Norsk Forfattersentrums årsmelding 2008
- Vidar Mykkeltveit: DRM og privatkopiering: Vernet for tekniske beskyttelses-systemer i forhold til retten til eksemplarfremstilling til privat bruk (Masteroppgave, UiO, 24.04.2008)
- Bibliotek: Kunnskapsallmenning, møtestad og kulturarena i ei digital tid (St.meld. nr. 23 2008-2009)
- Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv (St. meld. nr. 24 2009-2009)
- Monica Kaasa (red.): Innkjøpsordningene - en sterk kulturpolitikk (ABM-skrift #58, ABM-utvikling, 2009)

Vedlegg

Vedlegg 1: Mandat for utredning om e-bøker og innkjøpsordningene for litteratur, Norsk kulturråd 30.07.09

Vedlegg 2: Brev fra Norsk kulturråd 13.01.09 til medlemsforlagene i Den norske Forleggerforening og Norsk Forleggersamband om søknadsfrister for støtteordningene, som beskriver NKR's og Biblioteksentralens eget pilotprosjekt

Vedlegg 3: Brev fra Norsk kulturråd 26.02.09 til Kultur- og kirke departementet om momsfrigjøring på e-bøker, med svarbrev av 24.03.09

Vedlegg 4: Aftale om levering af e-bøger til biblioteksbruk mellom danske biblioteker og Publizon A/S og Udlånsaftale for ebøger fra Glostrup Bibliotek av 3.09.09

2. INNKJØPSORDNINGENE

2.1. DE FEM ORDNINGENE FOR LITTERATUR

Kulturrådet administrerer i 2009 i alt fem innkjøpsordninger for litteratur, én for tidsskrift og én for musikk. Den sistnevnte er allerede under utredning for digitalt innkjøp og distribusjon og vil ikke bli behandlet her. Heller ikke tidsskriftordningen vil tas opp i denne sammenhengen.

De fem ordningene for litteratur har behov for justeringer av regelverk og praktisering når e-bøkene kommer. De enkelte sjangerne kan ha lengre eller kortere utbredeshastighet; det er derfor viktig at man er oppmerksom på utviklingen for den enkelte sjanger.

Vi har i dag disse innkjøpsordningene, med angitt omfang:

- Innkjøpsordningen for skjønnlitteratur for voksne, inkludert tegneseriealbum – ca 230 titler i 1 000 eksemplar. *Avsetning 2009: kr 41, 86 mill*
- Innkjøpsordningen for skjønnlitteratur for barn og ungdom, inkludert tegneseriealbum og tekstløse bildebøker – ca 130 titler i 1 550 eksemplar. *Avsetning 2009: kr 27,554 mill*
- Innkjøpsordningen for faglitteratur for barn og ungdom – ca 25 titler i 1 550 eksemplar. *Avsetning 2009: kr 7,675 mill*
- Innkjøpsordningen for oversatt skjønnlitteratur for barn, ungdom og voksne – ca 90 titler i 500 eksemplar. *Avsetning: kr 12,657 mill*
- Innkjøpsordningen for sakprosa for voksne – ca 65 titler i 1 000 eksemplar. *Avsetning: kr 13,93 mill*

Hvor stor andel e-bøkene vil utgjøre i 2010 og 2020, er svært usikkert. Et anslag for nærmeste innkjøpsår 2010 kan maksimalt være 2-3 % innenfor skjønnlitteratur (original og oversatt), mindre for fagbøker for barn og unge og for sakprosa de første årene.

Til alle ordningene meldes det på langt flere bøker enn de som kjøpes inn. Bøkene gjennomgår en sjangermessig og litterær kvalitetsvurdering, og en rekke titler må årlig vises bort fra ordningene. Det er imidlertid en viss forskjell mellom de to IO for skjønnlitteratur som er åpne, dvs. at alle bøker som er gode nok, skal kjøpes inn, og de andre selektive ordningene der budsjettene avgjør hvor mange titler som kan kjøpes inn. Under sakprosaordningen er det til nå bare kjøpt inn ca 20 % av de påmeldte bøkene.

Selv om en bok kommer i både papirversjon og som digital utgivelse, vil det være kvalitetsvurderingen som avgjør hvorvidt boka skal kjøpes inn. Alle ordningene har i prinsippet vært formelt åpne for e-bokinnekjøp i 2009⁵. Ingen forlag har meldt på e-bokutgivelser. Kaja Frøysa: *Tikken Manus* (NRK Aktivum) kom ut parallelt i papir- og e-bokversjon, men ble påmeldt sakprosaordningen bare i papirversjon, og kom uansett ikke

⁵ Vedlegg 2.

med blant de innkjøpte titlene på ordningen. Dette var altså den eneste tittelen som formelt kunne ha blitt innkjøpt inneværende år under en prøveordning for e-bokinnkjøp. Men siden den ikke ble vurdert som god nok litterært og språklig i papirversjon, ble den heller ikke innkjøpt som e-bok. NKR tok imidlertid selv initiativ til innkjøp av et sett e-bøker i forbindelse med innkjøpene i første sakprosarunde for 2009. Mer om dette i kap. 6.2.

2.2. AVTALEVERKET

Hva er det som regulerer innkjøpsordningene?

Da innkjøpsordningen for skjønnlitteratur ble opprettet i 1965, ble det inngått en *avtale* mellom NKR, Den norske Forleggerforening og Norsk Forleggersamband om at bøker fra medlemsforlag kunne meldes på til den nye ordningen etter visse regler. I praksis ble også bøker fra uorganiserte forlag kjøpt inn alt første året. Først fra 1971 kom Den norske Forfatterforening med som part med full forhandlingsrett. De berørte organisasjonene ble kalt "avtaleparter", og denne modellen er senere fulgt ved opprettelsen av de nyere ordningene.

Avtalene regulerer de praktiske forholdene rundt ordningene. Felles for dem er at de beskriver omfanget av ordningene, definerer hvilke kategorier bøker som skal være med, og nevner ellers søknads-/påmeldingsfrister, leveringsbetingelser, vurderingsarbeidet og ikke minst honorering av forfatterne og Kulturrådets del av dette. I de ulike avtalene finnes det paragrafer som omhandler hvordan endringer og justeringer i avtaletekstene skal behandles.

I tillegg til disse møtene mellom de berørte partene ble det i kjølvannet av en stor bokutredning rundt årtusenskiftet opprettet et Drøftingsutvalg for IO. I dette utvalget sitter representanter fra avtalepartene for alle ordningene, med unntak av GRAFILL (avtalepart for IO for fagbøker for barn og unge). ABM-utvikling er observatør i Drøftingsutvalget på vegne av Kultur- og kirke departementet. Utvalget ledes av det kulturrådsmedlemmet som er leder av Faglig utvalg for litteratur. Mandatet er å analysere regnskapene for IO, legge fram forslag for økonomisk tak for de to innkjøpsordningene for skjønnlitteratur og på eget initiativ foreslå prinsipielle og praktiske endringer i ordningene.

I tilfelle åpning for e-bokinnkjøp under de eksisterende ordningene vil Drøftingsutvalget først diskutere de generelle, overordnede sidene ved en slik utvidelse eller omlegging. Deretter må avtalepartene innkalles til forhandlingsmøter før resultatet legges fram for Kulturrådet til endelig avgjørelse. Muligens bør det i første omgang lages et eget sett av regler for innkjøp av digitalt materiale, uavhengig av ordning, som kan fungere som et likelydende vedlegg til de fem eksisterende avtalene. Så får man eventuelt arbeide videre med en formatuavhengig avtale innenfor hver av sjangrene i neste omgang.

Andre avtaler

I normalkontraktene som Den norske Forleggerforening har avtalt med henholdsvis Den norske Forfatterforening og Norske Barne- og Ungdomsbokforfattere, finnes det passuser om at innkjøpsordningenes regler for royaltyberegning og utbetaling trer i kraft når en bok "omfattes av innkjøpsordningen". I avtalen mellom Forleggerforeningen og Norsk faglitterær

forfatter- og oversetterforening finnes det ingen henvisning til IO, til tross for at de aller fleste av de forfatterne som får sine bøker innkjøpt, vil være medlemmer av foreningen. I forhold til det totale medlemstallet på 5 000 utgjør jo disse likevel en meget liten andel (ca 80 i 2009), slik at dette kan være begrunnelsen for at IO for sakprosa eller for faglitteratur for barn og unge ikke er nevnt. IO for oversatt skjønnlitteratur berører ikke betalingsbetingelsene som er inngått mellom Forleggerforeningen og Norsk Oversetterforening.

Bokavtalen mellom Den norske Forleggerforening og Den norske Bokhandlerforening som ble inngått i 2005, fikk våren 2009 en revisjon når det gjaldt de ulike abonnementsordningene. I revisjonen innfører avtalepartene blant annet en mulighet for bokhandlerne til å inngå et "Kulturabonnement". Dette abonnementet omfatter samtlige bøker utgitt av medlemsforlagene som er oppmeldt til IO administrert av NKR. For bokhandler med Kulturabonnement er det returrett på de innkjøpsbøkene som er påmeldt, men ikke innkjøpt på de selektive innkjøpsordningene. Ved vesentlige endringer i innkjøpsordningene skal effekten av disse tas opp til drøfting mellom partene.

Beregningsgrunnlag

Ved et framtidig innkjøp av e-bøker er det flere forhold i avtalene som berøres. Fra *forlagshold* vil det være både praktiske, juridiske og økonomiske spørsmål som må være avklart før de første påmeldingene skjer.

De økonomiske sidene angår både pris for innkjøp og refusjonsprosent for royalty for e-bøker, (*hvis* royaltybetaling er riktig løsning for denne type utgivelser). Dagens avtaler for IO er forskjellige mht. hvilken pris Kulturrådet kjøper bøkene inn for. De skjønnlitterære bøkene kjøpes inn etter faste arkpriser, beregnet ut fra et gjennomsnittlig omfang (dvs. antall ark) for bøker innenfor den aktuelle sjangeren. Arkprisene gis som årlige tilbud fra Den norske Forleggerforening og godkjennes av NKR. I prisene er det innbakt rabatter som utgjør rundt regnet 50 % av utsalgsprisen. For en tykk bok som er priset spesielt lavt på grunn av for eksempel en kampanje, vil den laveste prisen være Kulturrådets innkjøpspris. Også sakprosa-bøkene kjøpes inn til faste arkpriser etter gjennomsnittsomfang, men i disse prisene er deres format og illustrasjonsgrad regnet inn. Oversettelsene og fagbøkene for barn og unge kjøpes inn til utsalgspris minus 42,5 % kvantumrabatt og 2 % kontantrabatt (samlet rabatt er 43,65 % av utsalgsprisen).

2.3. HVA REPRESENTERER INNKJØPSORDNINGENE I DAG?

IO er til for litteraturen, og for at den skal ha bredde, kvalitet og tilgjengelighet for publikum, ikke for noen teknologi; de oppfyller sine forpliktelser gjennom å støtte tre instanser: Forfatterne, som sikres et visst utkomme av arbeidet; forlagene, som kan påta seg en utgivelsesbredde som ellers ville være for risikofylt; og bibliotekene, som sikres tilgang til samtidslitteraturen og kan tilgjengeliggjøre den for publikum.

Alle evalueringer av IO konkluderer med at de i hovedsak innfrir sine målsettinger, 45 år etter at modellen for skjønnlitteratur for voksne ble utformet. Hovedmålsettingene har for

alle ordningene vært å bidra til en tryggere økonomisk situasjon for forfatterne (også oversetterne får et tillegg til normalhonorar ved innkjøp), å gjøre utgivelsene mindre risikofylte for forlagene ved å garantere et minstesalg, og ved å gjøre alle bøkene tilgjengelige for et lesende publikum gjennom gratis utlån i folkebibliotekene. Som evalueringen av sakprosaordningen fra 2008 viste, er det fremdeles områder rundt praktiseringen av de selektive ordningene som gjør dem vanskelig å håndtere både for forlag og for bibliotek (i mindre grad for forfatterne). De berørte partene etterlyser mer forutsigbarhet, tryggere rammevilkår, mer entydige avgjørelser fra vurderingsutvalget. Men få eller ingen ville være ordningen foruten, til det har selve innkjøpsprinsippet festet seg som en mulighet for evt. kryss-subsidiering mellom innkjøpte og ikke-innkjøpte titler i forlagene, og som et vesentlig tilskudd til folkebibliotekenes kommunale innkjøpsbudsjetter.

Innkjøpsordningenes betydning og funksjonsområder

Bredde og kvalitet

IO anses i bokbransjen og blant bevilgende myndigheter som en av bærebjelkene i litteraturpolitikken. Ordningene garanterer bredde i utvalg av hva som gis ut på norsk, og at det har vært en kvalitetsgjennomgang av bøkene som sendes ut til bibliotekene. En ny og til nå ukjent problemstilling dukker opp i forbindelse med e-bøkene: Hvordan skal vurderingsutvalgene vite at dette er den siste og endelige versjonen av en e-bok, og at de ikke får den tilbake etter en avvisning i en nyredigert form, under ny tittel, nytt forfatternavn osv. Slike problemstillinger har aldri vært aktuelle med papirbøker, hvor det er trykt ISBN-nummer på omslaget og selve trykkekostnadene er garantister for at samme bok ikke kommer tilbake to ganger. Enkelte universiteter og høyskoler i Norge (*Ephorus*) og utlandet (*TurnItIn* i USA) har tatt i bruk plagiatprogrammer som analyserer tekster. Selv om det står noe strid om disse, kan en videreutvikling av slike systemer være veien å gå.

Flere forfattere har ytret glede over at de i en nær framtid kanskje kan publisere egne verk som e-bøker uten å gå den krevende veien via en forlagsredaksjon. Alt i dag tar Kulturrådet imot søknader til IO fra forfattere som utgir egne verk, slik at det neppe kan formaliseres et krav om å gjøre rede for hvilke redaktører eller konsulenter som har vurdert manus før det kommer som e-bok til vurderingsutvalgene.

Filteret, godkjentstempel

Heller ikke de åpne IO for skjønnlitteratur unngår kritikk med hensyn til vurderingsutvalgenes avgjørelser. Hvordan man vurderer kvalitet, er et tilbakevendende spørsmål når ordningene er oppe til debatt. Mandatene for alle utvalgene knytter an til språklig og litterær kvalitet innenfor de ulike sjangrene, og utvalgsmedlemmene må dermed bruke sitt faglige og kunstneriske skjønn. Denne skjønnsutøvelsen har vært satt under debatt det siste året, på flere av Kulturrådets kunstområder. E-bokutgivelsene vil på samme måte som papirbøkene måtte underlegges en kvalitetsvurdering i forhold til innkjøp.

Arkpris og titteltall

Med unntak av IO for fagbøker for barn og unge har antall påmeldte titler økt jevnlig de siste årene. For skjønnlitteratur for voksne er økningen 15 %, mens for skjønnlitterære barne- og ungdomsbøker er den hele 27 % fra 2006 til 2009. Det er neppe for gode betingelser som har ført til dette hoppet, heller ny teknologi og en villighet til satsning på kreative yrker blant en

stadig bedre utdannet allmennhet. Siden 2004 har forlagene av Kulturrådet etter forhandlinger blitt gjort medansvarlige for eventuelle overskridelser på de to IO for skjønnlitteratur, som er vanskeligst å kostnadsberegne i forkant. Siden alle bøker som er gode nok skal kjøpes inn, blir titteltallet årlig den store jokeren i budsjettet. Forlagene får ved inngangen til et nytt kalenderår en melding via sine foreninger om at avkortningen i utbetalingene fra Kulturrådet vil være på en viss prosent gjeldende år, beregnet ut fra antall planlagte utgivelser og tilbud på arkpriser som innhentes i forkant. Avkortningene har utgjort fra 10 til 20 %. Også uorganiserte forlag får når en bok er vedtatt innkjøpt, beskjed om at det foretas avkortninger i utbetalingene. Til nå har ingen forlag takket nei til innkjøp av den grunn. Antall søknader fra uorganiserte forlag i samme periode 2004-2009 viser ingen tilbakegang, snarere en stor økning.

I 2004 ble det også innført et gebyr for påmelding til IO for skjønnlitteratur fra uorganiserte forlag (hhv kr 8 000 for voksenbøker og kr 6 000 for barne- og ungdomsbøkene). Beløpet dekker de faktiske utgiftene ved vurdering og ankebehandling og betales tilbake dersom boka blir innkjøpt. Heller ikke denne økonomiske dørterskelen har stoppet pågangen fra uorganiserte forlag som søker om innkjøp. En tilsvarende regel om gebyr/tilbakebetaling må vurderes i forbindelse med åpning av ordningene for innkjøp av e-bøker.

Innkjøpsordningene under press

Slik Kulturrådet ser det, har bokmarkedet i tida som kommer to store utfordringer som delvis henger sammen. Ny teknologi gjør det mulig å gi ut bøker med lavere initialkostnader, med det resultat at flere forlag tør å prøve seg i markedet. Sommeren 2007 passerte vi 1.000 registrerte forlag i Norge. Økningen i antall påmeldinger er vanskeligst å håndtere innenfor de to "åpne" ordningene for skjønnlitteratur. Kvalitetsvurderingene og økonomien i ordningene har til nå befunnet seg i to separate rom; ingen vurderingsutvalgsmedlemmer har innsyn i budsjett- og regnskapstall og kan legge kvalitetslista ut fra føringer fra administrasjonen. Men ordningene er hardt presset, og faren for at disse to ordningene kan bli selektive, dvs. at økonomien i ordningene bestemmer hvor mange titler som skal kjøpes inn, er absolutt til stede. Kulturrådet har i flere år varslet om utviklingen i sine budsjettsøknader til Kultur- og kirkedepartementet, og har til dels blitt hørt gjennom noe økte avsetninger.

3. TEKNOLOGIEN

3.1. BEGREPER OG AVVEININGER

Hva er en e-bok?

Det finnes ingen entydig definisjon på en e-bok. Asbjørnsen⁶ definerte tre kriterier i 2002:

- En e-bok inneholder tekster som har eller kunne ha vært trykt i ordinære bøker. Dette utelukker for eksempel databaser eller programmer.
- En e-bok er i et filformat som er tilrettelagt for omsetning ved at de har en kulturell verdi, pris, brukervennlighet etc. som gjør det sannsynlig at noen vil kjøpe dem, samt er utstyrt med teknologiske sperrer som hindrer piratkopiering. Gratis "bøker" i html, Word eller ren tekst (.txt) vil altså utelukkes.
- En e-bok skal selges over nett; internett eller mobilnett eller andre nettverk.

Det er imidlertid umulig for bruk i IO-sammenheng å akseptere de to siste kriteriene fullt ut. Vi kan ikke utelukke salg i bokhandel fra definisjonen; de kan f.eks. selge e-bøker på cd, på usb⁷-penn eller andre portable medier, eller gjennom usb-kabeloverføring til lesebrett, mobiltelefon o.l. Vi kan heller ikke tvinge en kommersiell selger til å benytte noen form for kopisperre.

Det er heller ikke mulig å avgrense e-boka til bare å gjelde bøker som skal leses på lesebrett; de må kunne overføres til både pc og mobiltelefon, eller for den saks skyld leses direkte på skjerm uten nedlasting av noe slag.

En annen definisjon er basert på en utredning som ble gjort av det tyske bokbransje-tidsskriftet *Börsenblatt* i 2008, med den forutsetning at det nye produktet "etter sin natur er ment å erstatte tradisjonelle forlagsprodukter" eller at det "reproduserer eller substituerer en bok":

- Elektroniske produkter som erstatter papirbøker, i den forstand at de i hovedsak leverer det samme innholdet som man tradisjonelt har funnet mellom to permer.

Det kan imidlertid være tydeligere å bruke "digital" enn "elektronisk" for bl.a. å skille mellom e-bok og annen og renere "elektronisk litteratur" (se senere). I tillegg er det, i hvert fall for IO's vedkommende, ikke ønskelig å bruke begrepet "erstatte" på nåværende tidspunkt.

En mulig, enkel og åpen definisjon kan være:

- En e-bok inneholder tekst som er behandlet som om den skulle trykkes i en ordinær papirbok, men som bevares digitalt og ikke trykkes på papir.

For IO-titlenes vedkommende kan det komme til presiseringer (se nedenfor).

⁶ Se listen over kilder.

⁷ Universal Serial Bus - den etter hvert mest utbredte elektroniske standarden for å koble enheter til en datamaskin på.

Plattform/format/programvare

E-bøker kan etter hvert leses på en lang rekke apparater eller plattformer. Lesebrett, mobiltelefoner, pc-er, spillkonsoller og tv-er er alle apparater som kan motta e-bøker.

Bokbransjen, både i Norge og internasjonalt, har begynt å samle seg om løsninger som konsentrerer seg om filformatet epub og en gruppe av Adobe-programmer som håndterer forskjellige aspekter av det.

Epub er en fri og åpen standard for "flytende" tekst som tilpasser seg forskjellige skjermer. Den bruker dataspråkene XHTML eller DTBook for å gjenskape teksten, og komprimeringsfilformatet zip for å "pakke" koden. Epub har indre støtte for DRM-løsninger (Digital Rights Management; se senere) av forskjellig slag. Adobe produserer en rekke programmer som kan kalles "industristandard" innenfor publisering og grafisk design (f.eks. PhotoShop og Acrobat), og har etter hvert blitt førende innenfor e-bok-publisering med DRM-håndteringsprogrammet Adobe Content Server og leseprogrammet (grensesnittprogrammet mot bruker) Digital Edition.

Amazons Kindle-lesebrett bruker imidlertid mobi-filformatet og leseprogrammer som til en viss grad er låst for apparatet. Andre som tidligere benyttet lukkede eller låste formater og programmer, som bokhandlerkjeden Barnes & Noble, har derimot begynt å benytte epub-løsningen. Tendensen går mot en form for førende industristandard, slik vi har sett andre medier som film og musikk. Men man skal ikke utelukke at det kan komme nye løsninger her, som vi har sett både innen lyd (mp3) og film (Blu-Ray)

Pdf-filformatet⁸ er fortsatt i bruk for bøker som leses på skjerm, f.eks. i Bokhylla⁹.

Eksemplar og eierskap

I debatten om E-boka stilles det spørsmål ved begge disse begrepene. Det sies at de ikke lenger har det samme meningsinnholdet ettersom e-bøkene ikke kjøpes til odel og eie, men i praksis bare er utleid, og utleier definerer bruksrettighetene og kontrollerer eller kan kontrollere tilgangen kontinuerlig. Nettbokhandelen Amazon illustrerte dette til fulle da de uten varsel slettet en rekke bøker fra samtlige Kindle-lesebrett¹⁰, da det viste seg at de ikke hadde rettigheter til å selge bøkene (et forlag hadde solgt dem rettigheter de faktisk ikke eide). I Norge har Forleggerforeningens direktør uttalt at et lignende system er tenkelig.

Asbjørnsen har foreslått å bruke ordet "leserettighet" i stedet for "utlån" i biblioteksammenheng. Eirik Newth¹¹ har foreslått "lisenskjøp". Asbjørnsen peker på modeller for lisensiering av innhold i forbindelse med oppgjør til rettighetshaver: individuelle og kollektive, altså en lisens for hvert enkelt verk, eller avtalelisens slik vi i dag har gjennom Kopinors avtaler eller Nasjonalbibliotekets Bokhylle.

⁸ Dette er i praksis bare et statisk bilde av teksten og evt. annet innhold i en fil, i motsetning til et dynamisk grensesnitt som epub gir.

⁹ Se bokhylla.no, og for øvrig under kap. 6.2.

¹⁰ Se senere dette kap.

¹¹ Eirik Newth: Hvordan bør en digital innkjøpsordning se ut? (30. juni 2009): <http://newth.net/eirik/wp-content/uploads/2009/06/2009-hvordan-boer-en-innkjopsordning.pdf>

Denne debatten er noe som bør tas opp i en større sammenheng, f.eks. i forbindelse med en offentlig utredning om opphavsretten i den digitale hverdagen (se nedenfor, kap. 4).

Streaming og nedlasting i boksammenheng

Mens en nedlasting innebærer at den aktuelle filen (bok f.eks. epub; musikk f.eks. mp3) lagres på brukerens apparat, innebærer streaming at filer ikke overføres varig til noe apparat, men at det er tilgjengelig for bruk på nett. I musikkammenheng er musikkbiblioteket Spotify det mest utbredte, men f.eks. NRK streamer også i stor skala. Man laster ned et enkelt program som i all hovedsak er en søkemotor og et avspillingsprogram (slik Windows Media Player, f.eks. er), og abonnerer på tjenesten enten gjennom månedlig betaling (p.t. 99,-) som gir et reklamefritt tilbud, eller gratis mot å akseptere reklame.

På boksidene kan det sies at Bokhylla er en form for streaming. Selv om bøkene legges ut i pdf-format, som også kan lastes ned, er de i Bokhylla bare tilgjengelig for lesing på skjerm. De kan imidlertid kopieres gjennom tidkrevende manuelle operasjoner, der man går gjennom et bildeformat (jpeg); det er imidlertid ikke en attraktiv fremgangsmåte ut fra f.eks. piratkopieringshensyn. Det er liten grunn til å tro at streaming kan få noen større kommersiell utbredelse. I forskningssammenheng kan det imidlertid være nyttig.

Streaming av deler av bøker kan imidlertid være et virkemiddel i markedsføringen; i praksis er det noe av Amazon-konseptet, hvor man kan lese utdrag av bøkene på deres nettsted. Det er grunn til å tro at både forlag og biblioteker vil ta i bruk streaming i markedsføringen i større grad.

DRM/kopisperrer/vannmerking

DRM (Digital Rights Management), i norsk opphavsrettslovgivning kalt "tekniske beskyttelsessystemer", er en samlebetegnelse for de ulike teknologier som kan brukes til å beskytte og administrere digitalt materiale, for eksempel ved å kontrollere tilgangen eller modifisere bruken av rettighetsbeskyttet innhold. DRM fikk særskilt vern fra 2005-revisjonen av åndsverksloven i kap. 6a, da det ble forbudt å omgå systemene. DRM er virksom også etter betaling. DRM kan knyttes både til filer og plattform/apparater.

Andre former for kopisperrer kan være serienumre eller nøkkelfiler som krypterer informasjon. Disse er lite hensiktsmessige for e-bøker.

"Hard" eller "teknisk" DRM (i motsetning til sosial) og annen sterk beskyttelse medfører grader av brukervennlighet i form av f.eks. kompliserte nedlastingsrutiner, uhensiktsmessige bindinger mellom filformater og plattformer, og/eller komplisert overføring mellom helt lovlige apparater. Det er ikke urimelig å påstå at tekniske sperrer skaper størst problemer for de generelt lovlige brukerne som ikke trenger å påføres sperrer, og dermed er kommersielt uproduktive. De kan imidlertid være bedre anvendt i biblioteksektoren (se kap. 7.1.).

Alle tidligere DRM-systemer innen film og musikk har også blitt knekket eller omgått av hackere; både DVD og Blu-Ray, som begge ble påstått "helt sikre", ble knekket i løpet av kort tid. Platebransjen har i praksis gitt opp hard DRM-bruk.

Det som seiler opp som de mest relevante løsningene er vannmerking av filene, eller såkalt "sosial DRM". Definisjonene på disse to flyter over i hverandre, og handler mer om gradforskjeller enn om store teknologiske forskjeller; i denne rapporten vil begrepet vannmerking bli brukt.

En fil kan vannmerkes, synlig eller usynlig, eller i kombinasjon, med forskjellige typer informasjon, f.eks.:

- opphavsrettslig informasjon
- informasjon om distributør, selger eller andre aktører i verdikjeden
- informasjon om kjøper, som navn, adresse, telefonnummer og til og med kredittinformasjon (fullt kredittkortnummer eller bankkontonummer).

Vannmerking kan brukes på alle filformater. Informasjonen kan fjernes, men ikke ukomplisert, og det finnes muligheter for å legge inn funksjoner som medfører problemer for den som forsøker seg, f.eks. sletting av fil. Det virker dermed som om en eller annen form for vannmerking eller sosial DRM er veien å gå for å beskytte filene i den grad som er nødvendig og hensiktsmessig for å virke avskrekkende på vanlige brukere.

Det største problemet som knytter seg til vannmerking er at det vil være den opprinnelige og lovlige kjøper som vil stå strafferettslig ansvarlig, i hvert fall innledningsvis, om en fil skulle komme på avveie f.eks. ved tyveri av en pc eller et lesebrett.

3.2. LESEBRETTENE

Det finnes en lang rekke lesebrett på markedet, og en mengde modeller har meldt sin ankomst og forsvunnet igjen uten å ha gjort inntrykk. Norske Elittera har valgt å levere Cybook til sine kunder, som et av de mest utbredte. Sonys Reader har også stor utbredelse. Den store engelske bokhandlerkjeden W.H. Smith har valgt iRex' iLiad, mens amerikanske Barnes & Noble har valgt å knytte seg til den kommende Reader fra produsenten Plastic Logic. Både Fujitsu, Samsung, Phillips og flere store produsenter av forbrukerelektronikk har egne lesebrett. De fleste har flere generasjoner og modeller.

Suverent mest utbredt er nettbokhandelen Amazons lesebrett *Kindle*. Dette er låst til leverandøren, og har også geografiske sperrer. I motsetning til de fleste andre har den imidlertid muligheter for å laste ned bøker direkte og trådløst. I oktober 2009 frigjorde Amazon Kindle for Europa, noe som har forårsaket dyp bekymring i bransjen og muligens kan fremskynde markedsutviklingen for e-boka. Amazon kan også selge e-bøker uten moms (se neste kapittel), hvilket innebærer at en politisk avklaring på momsspørsmålet bør komme meget hurtig.

Det har ingen hensikt å liste opp spesifikasjoner for de enkelte lesebrettene. De er av varierende kvalitet. Noen har låsninger eller begrensninger som Amazons Kindle; noen er trådløse, andre må kobles til PC for nedlasting/overføring av fil. Noen tilbyr muligheter for avis- og tidsskriftabonnementer, andre ikke.

Det som generelt kan sies er at dette neppe - og på langt nær - er ferdig utviklet teknologi; den ligger i utviklingsnivå minst et tiår bak f.eks. mobiltelefonen eller HD-tv. Selve skjermteknologien begynner å bli bra med hensyn til lesbarhet, batteriforbruk o.l., men det gjenstår ennå mye før man begynner å se en slags industristandard. For eksempel legger ikke pdf-filer seg riktig inn på leserne; bla-funksjonen har klare begrensninger i hastighet; ingen brett har kommet med dobbelttoppslag, slik at de ligner papirboka; farveskjermteknologien er utilfredsstillende; bare for å ha nevnt noe.

Det som savnes er det som i bransjeringo kalles "the cool tool". Alle skjeler til produsenten Apple i øyeblikket, og det går rykter om to produkter derfra som har klare elementer av lese Brett ved seg, selv om ingen av dem, om man skal lytte til ryktene, er rene sådanne. Giga iPhone¹², med en stor (10") farveskjerm, skal visstnok romme avanserte boklesningsmuligheter, og iTablet skal være en avansert spillmaskin, men også et mediesenter med bl.a. mulighet for å lese bøker. Apple ligger også i forhandlinger med bokutgivere, noe som tilsier at det antagelig er noe i ryktene.

For IO er det av betydning at alle systemer er åpne, slik at ikke IO-bøker på noe vis blir låst til spesifikke lese Brett eller andre teknologier eller programvare som legger begrensninger på utbredelsen. Utover dette bør man neppe ha formeninger om lese Brettene.

3.3. ANDRE PLATTFORMER OG MEDIER

Print on Demand

Det kan være greit å nevne den mest "gammeldagse" plattformen først. Print on Demand (POD) benytter seg av papir. I de senere årene har denne teknologien utviklet seg kraftig, bl.a. med den kompakte og forholdsvis rimelige Espresso Book Machine, som Bokhandlerforeningen har sett seg ut som en mulighet. Denne har fem minutter nominell trykkesetid, er kompakt nok til å stå i nesten enhver bokhandel, og koster ca. 50.000 dollar. Selve trykken er selvsagt mer kostbar, men blir spart inn ved at man slipper lager og transport; den produserer også bøker som har like god kvalitet som dagens paperbacks.

POD-muligheten kan virke fremmede på utbredelsen av e-boka, ettersom kundens mulighet til å få trykt et papireksempel etter å ha vurdert om den leste boka er "bevaringsverdig" på papir senker frykten for å miste eierskapet helt, jfr. ovenfor.

POD har etter hvert også fått en viss utbredelse innenfor egenpublisering eller det man kaller "vanity publishing". Utenlandske POD-forlag som lulu.com og blurb.com, og det norske kolofon.no tilbyr å "forlegge" utgivelser som ligger i grenselandet mellom POD og eget forlag.

¹² Navnene på de kommende Apple-produktene er mediespekulasjon.

Skjermlesing

Det er umulig å anslå hvor utbredt lesing av bøker på skjerm er i dag, men det er grunn til å tro at den er stadig mer utstrakt i læremiddelsammenheng. Skjermlesing kan foregå både på pc/laptop, tv og til og med spillkonsoller; det amerikanske storforlaget Harper Collins skal levere e-bøker til Nintendo DS. Hvis vi avgrenser feltet til de bokgruppene som har en IO tilknyttet, er det imidlertid sannsynlig at skjermlesing ikke vil få den store utbredelsen i overskuelig fremtid.

Mobiltelefon

Mobiltelefonteknologien er i en rivende utvikling, og i den senere tiden har vi sett at trenden mot stadig mindre skjermer har snudd - nå går produsenter som Apple (med iPhone), Nokia og HTC i retning av større skjermer. Det går i dag helt fint an å lese i hvert fall deler av en e-bok på en iPhone, f.eks. på bussen; lesing av hele bøker på mobilskjerm er det dog grunn til å tro ikke vil bli den rådende måten.

En iPhone tar omtrent 8000 titler, og forlag som Random House, Simon & Schuster og Penguin selger til iPhone. I Japan ble føljetongen "Hvis du", skrevet av en student, en mobil-suksess, og først deretter en salgssuksess i trykt utgave på et etablert forlag.

Lydbok, litcast og podcast

Lydboka har fått stadig større utbredelse, og er ikke lenger et produkt bare for folk med forskjellige typer lesehemninger. I Norge leverer Telenor, i samarbeid med Piratforlaget og NRK Aktivum, lydbøker til mobil. Grieg Lyd leverer også lydbøker til mobiltelefon. Lydbok kan også leveres i både streamete og nedlastbare formater. I slike sammenhenger brukes gjerne trendbegrepene litcast og podcast; disse er imidlertid bare lydbøker levert til andre medier enn den tradisjonelle cd-en.

Kulturrådet har allerede kjøpt inn en lydbok på IO som førsteutgave. En streamet lydbok som førsteutgave er ikke utenkelig i fremtiden, likeledes er det fullt mulig at det vil komme parallellutgaver av lydbok og e-bok.

Nettpublisering som førsteutgave, og "elektronisk litteratur"

E-bøker er naturligvis også tenkelige som rene nettutgaver, for eksempel fra egne nettstedet drevet av forfattere eller forlag, på upload-nettsteder som YouTube, eller på sosiale nettstedet som Facebook.

Vi har ennå ikke sett noen systematiske forsøk på utnytte digitaliseringen av bøker kommersielt. Både Samlaget, Cappelen og Oktober har gjort forsøk med forfattere på nett, men disse prosjektene handlet vel så mye om nettbasert formidling eller PR som virkelige salgsfremstøt. En rekke forfattere har hatt eller har fortsatt hele kortverker på egne hjemmesider.

Nettbaserte tekster er ikke egentlig "elektronisk", men simpelthen tekster som legges ut på nett i ett eller annet filformat, det være seg Word eller pdf. I Norge er nettpoeten.com et sted hvor aktive amatører legger ut noveller, driver nettbasert skriveverksted og et forum. Ankomsten av nettpublikasjon som førsteutgave er det imidlertid grunn til å tro vil la vente på seg for forfattere som ønsker å være tilstede i den skjønnlitterære mainstreamen, ikke minst av økonomiske årsaker, men også pga. aksept som "seriøs".

Når det gjelder det man kaller virkelig "elektronisk litteratur", finnes det en del mindre fremstøt. Elektronisk litteratur utnytter teknologi til å gjøre ting som ikke er mulige i trykte bøker, som bruk av hypertekst og andre former for interaktive tekster, tekster knyttet til SMS-bruk, animert tekst osv. Det fremste nettstedet i Norden er *www.elinor.nu*.

Det er altså viktig å skille mellom "nettpublisering" eller "nettlitteratur" på den ene siden, og "elektronisk litteratur" på den andre, hva IO angår. For IO's vedkommende er det fullt akseptabelt med parallellutgaver nett/e-bok, mens elektronisk litteratur må regnes som en helt ny kunstform som i øyeblikket faller utenfor IO.

I lengden vil det nok bli nødvendig å vurdere hvordan nettbasert og elektronisk litteratur kan vurderes for IO, men trykket føles ikke i øyeblikket påtrengende. En offentlig utredning bør imidlertid ta opp spørsmålet.

4. FILDELING, MOMS OG FASTPRIS

4.1. FILDELING

Fildelingsspørsmålet har seilt opp som det overordnede kulturpolitiske spørsmålet i nåtiden, og i den politiske debatten er det mer fremtredende enn kulturspørsmål vanligvis er. Det er stor enighet blant de politiske partiene om at dette spørsmålet bør utredes i en offentlig utredning. Debatten har imidlertid hatt størst fokus på musikk og film, og få utenfor bokbransjen har tatt inn over seg de mulige konsekvensene for litteraturen og biblioteksektoren i debatten.

Spørsmålet berører de fleste kunstformer som handler om reproduerte eksemplarer: musikk, film og annen visuell produksjon, litteratur. For litteraturens del er det viktig å huske at "fildeling" i videste og mest overførte betydning er et akseptert fenomen knyttet til gratisprinsippet i biblioteksektoren, og dermed knyttet til IO slik vi kjenner dem. Begrepet er imidlertid utløst av digitalisering og fremveksten av internett og overføring av filer via elektroniske løsninger. Norske lydbøker finnes allerede i ganske stort omfang på ulovlige fildelingsnettverk for nedlasting til mobil eller mp3-spiller.

Å gå inn i en lang utredning av fildelingsproblematikken i forhold til Lov om opphavsrett til åndsverk, og de forskjellige avtaler som regulerer utnyttelsen av åndsverk, er umulig innenfor denne rapporten. Det er imidlertid åpenbart at opphavsretten blir stadig mer problematisk i fht. digitaliseringsutviklingen, gjennom spørsmålene om person- og datavern. Det er også et overhengende spørsmål om den er tilstrekkelig kraftig til å motstå et økt trykk fra publikum om gratis kunst og kultur. Betalingsviljen er ennå ikke tilstrekkelig dokumentert i platebransjen (se nedenfor).

De grunnleggende prinsipper i hele saksfeltet, for denne fremstillingens formål, er enkle:

- a) Opphavsrettshaver skal ha råderett over eget verk;
- b) beskyttelse mot misbruk (f.eks. rent plagiat, ukrediterte avskrifter o.l.);
- c) og rett til kompensasjon for bruk.

Det kan gis unntak fra de grunnleggende prinsippene. Avtalelisenser ble innstiftet i 1961 for bruk i NRK. Disse innebærer at vilkårene i en avtale mellom en bruker og en organisasjon gjøres gjeldende også for uorganiserte opphavsrettshavere, med like bestemmelser og rettigheter, også om den gjeldende opphavsrettshaveren er ukjent, er én; sist ble den utnyttet i forbindelse med etableringen av bokhylla.no. Innen litteraturen er Kopinors og Linos eksistens betinget av avtalelisenser.

En annen type unntak eller dispensasjoner gis i "Creative Commons"-systemer¹³, hvor kunstnere legger ut individuelle eller generelle bruklisenser for sine verker. Systemene utsprang fra billedmedia-miljøer. De "sikrer" kreditering for bruk, men er både tungrodd og uhensiktsmessige, og heller ikke fullt ut hjemlet i lovverk (noe de for den saks skyld ikke

¹³ <http://www.creativecommons.org>

trenger å være), og må anses som mindre interessante for kunstformer som i utgangspunktet baserer seg på masseproduksjon av eksemplarer, ettersom "bruk" i denne sammenheng i en viss grad handler om å ta utgangspunktet i et verk og bearbeide det videre eller sette det inn i en ny sammenheng, mer enn bare å nyte dets estetiske verdi.

Det knytter seg en rekke problemer til fildelingsspørsmålet, uansett hvilken side man angriper det fra. Det grunnleggende problemet, som har utløst hele debatten, er naturligvis at teknologien tillater en utbredeshastighet og et utbredelsesomfang som analoge prosesser aldri har vært i nærheten av. Samtidig har den digitale globaliseringen medført at opprinnelsepunktet for en ulovlig delt fil kan være hvor som helst, og at det kreves former for internasjonal konsensus om legalitetsspørsmål og spørsmål om juridisk håndhevelse og strafferettslig forfølgelse.

Forbud, personvern og straffetiltak

En strengt ivaretatt forbudslinje er ikke uproblematisk, av en lang rekke årsaker, hvorav mange har utspring i en helt ny type "konsumerisme" som den digitale revolusjonen har gitt næring til, og hvor det grunnleggende ståstedet kan sies å være at hvis noe *kan* deles gratis, må det være tillatt. Denne konsumerismen har medført at langt flere gjør seg til lovovertredere enn tidligere. Det er ingen tvil om at spørsmål om opphavsrett og opphavsrettslige kompensasjoner på den ene side, og teknologisk system og tilgjengelighet i en digital virkelighet på den annen, henger sammen; det er f.eks. fullt mulig at folks rettsfølelse vil være forskjellig overfor en eid bok og en "lisensiert" eller leid e-bok-fil.

Pirate Bay-dommen, hvor bakmennene bak fildelingsnettverket Pirate Bay ble idømt strenge straffer, men uten å gå langt inn i denne (dommen er også anket), viste én ting tydelig: Alle former for rettslige tiltak ender i spørsmålet om å kunne etterspore de som skaper rom for ulovlig fildeling, et såkalt fildelingsnettverk. Etter dommen fikk Sverige den såkalte Ipred-loven: Om opphavsrettshaver kan påvise rettsbrudd, kan de kreve oppgitt eier av IP-adressen (den unike identifikasjonskoden for en enhet i et nettverk, f.eks. en pc) for å rettsforfølge eieren. IT-bransjen i Norge mener grunnlaget for å få utlevert IP-adresser er altfor tynt, og de er ikke alene om dette; blant annet føres nå en rettssak mellom opphavsrettshavere og Telenor om denne problematikken.

Blant annet medfører problematikken at nettopperatører er nødt til å innhente og oppbevare dokumentasjon på nettrafikk langt utover det de i dag gjør, dels av praktiske og dels av juridiske årsaker. EU's datalagringsdirektiv, som åpner for dette, er høyst omstridt, og ikke anbefalt av hverken den norske personvernkommisjonen eller Datatilsynet. Nettopperatørene nøler også med å overvåke eller sensurere innhold av frykt for represalier fra hackermiljøer. I denne sammenheng er det også et svært problematisk spørsmål om i hvor stor grad man kan eller bør pålegge private nettopperatører et selvstendig etterforskningsansvar.

Det bør også være et problematisk spørsmål hvorvidt nettopp forfattere og forleggere skal gå i spissen for økt overvåking og datalagring.

Et forbud krever dessuten ressurser til etterforskning og strafferettslig forfølgelse, og dermed politisk vilje til å finansiere håndhevelse. Når man ser hvordan politiet sliter med dagens situasjon, virker det lite oppmuntrende for mulighetene til å håndheve brudd på

opphavsretten på en effektiv måte. De siste årene i Norge har det vært ca. 100 politianmeldelser av piratsaker i året, med én årlig dom til følge (Aftenposten 16.4.09).

I USA har man lagt seg på en særdeles hard symbolsak-linje, som blant annet har medført at en alenemor med fire barn i juni 2009 ble dømt til å betale 12 millioner kroner for å ha lagt ut 24 låter på nett.

I Frankrike forsøkte man å innføre den såkalte Hadopi-loven, hvor eieren av en IP-adresse ville bli stilt ansvarlig for bruk, og få bot og internettforbindelsen kuttet etter tre varsler. Publikumsreaksjonene var så massivt negative at man trakk lovforslaget, men klarte å forene seg om et omforent forslag som ble vedtatt, men deretter lagt dødt av det franske konstitusjonsrådet, som erklærte den grunnlovsstridig hovedsaklig fordi den plasserte bevisbyrden hos den tiltalte.

I Norge er det neppe mulig å fradømme folk retten til å bruke internett; vi lever i en stat hvor administrasjonen aktivt arbeider for mest mulig nettbruk til f.eks. innlevering av selvangivelse, folketrygdopplysninger m.v. Å fradømme folk internettbruk er i praksis å fradømme dem både borgerrettigheter og muligheten for å oppfylle sine borgerplikter på hensiktsmessig vis. IT-bransjen er meget skeptisk til de franske og svenske tiltakene. I England har stjerneartister som Paul McCartney og Elton John, og en rekke fremtredende kunstnerorganisasjoner gått sammen i et opprop mot innføringen av et lovverk som ligner den franske Hadopi-loven.

Det har også vært påpekt at e-bøker skaper nye gråsoner i fht. åndsverkloven, med hensyn til hva som er fildeling og hva som ikke er det. For eksempel gjelder det videresalg av "brukte" e-bøker. Et videresalg av en papirbok er uproblematisk på alle måter, mens et videresalg av en digital bok like gjerne kan ses som "fildeling" og dermed utløse plikt for selger til å kompensere rettighetshaver påny. Hvis e-bøker og papirbøker skal likestilles, virker det urimelig at forfatter skal få oppgjør på nytt ved videresalg av en "brukt" lisens - jfr. antikvarier - selv om den selges videre til full pris. Bytterett og angrefrist er også problemområder; om man i dag kjøper en papirbok i en bokklubb, kan man returnere den innen 14 dager. Den skal da være ubrukt, men dette kan vanskelig overføres på e-bøker.

En virkelig kontroll med en forbudslinje krever også stor grad av internasjonal konsensus, slik at man ikke får "fildelingsparadiser" på samme vis som "skatteparadiser". Den kan også gjøre forlag og forfattere til hatobjekter for liberaliseringstilhengere og hackere, og muligens utløse kostbare og langvarige rettssaker.

Lovlig og ulovlig fildeling

Noen politiske partier har gått inn for å utrede og implementere fri fildeling til ikke-kommersielt bruk, med påpekning av behov for kompensasjonsløsninger for rettighetshaverne.

Om man skjeler til utviklingen i film- og platebransjen alene er det i øyeblikket vanskelig å se hvilken løsning dette kan få som kan være av en slik størrelse at det skal kompensere reelt for inntektstapet. Kundene av streaming-tjenesten Spotify kan abonnere på to forskjellige måter; et månedlig beløp på 99,- kroner som gir reklamefri bruk, men ikke andre fordeler,

eller ved å akseptere reklame på nettstedet mot gratis abonnement. I øyeblikket har *under 1 %* av kundene valgt å betale, mens tilgangen til reklame er svært liten. Dette betyr at musikerne nesten ikke får betalt. Bandet Vamp har fått sitt siste album spilt over 100.000 ganger på Spotify, og ikke mottatt mer enn 800 kroner. At ulovlig nedlasting har gått tilbake etter at tjenester som Spotify kom på markedet, betyr i så måte mindre.

Dette er imidlertid streaming, ikke nedlasting. Men om man innfører fri fildeling for nedlasting, bare forutsatt at den som laster opp filene ikke har kommersielle hensyn, er det vanskelig å se at saken skal stille seg bedre for kunstnerne. Et publikum som blir tilbudt et gratis og et avgiftsbelagt tilbud som for øvrig er nokså likeverdige, vil neppe velge å betale. Lovlig fri fildeling vil altså avkriminalisere både tilbyder og mottaker uten at det hjelper på kunstnerens vilkår. At ingen skal kunne tjene penger på fri fildeling spiller ingen rolle for opphavsrettshaverne, som mister inntektene uansett.

Innenfor litteraturen (for å fokusere på denne) vil fri, lovlig, ikke-kommersiell fildeling også rokke ved hele bibliotekinstitusjonen. Spotify er i dag i praksis et musikkbibliotek; riktig nok reklamefinansiert og ufullstendig, men for øvrig et "bibliotek" man får benytte seg av på skjerm, helt som med Bokhylla. Om en tilsvarende tjeneste for litteraturen skulle dukke opp, f.eks. i forbindelse med en elektronisk bokhylle som de ovennevnte, vil det utvilsomt svekke bibliotekene.

I løpet av de siste ukene av valgkampen kom det frem bred politisk støtte for å belyse fildelingsproblematikken grundig gjennom en offentlig utredning. Det er imidlertid en viss fare for at fokuset kan komme til å være for tett på musikken og platebransjen. Det er viktig at litteraturens stilling konsekvensanalyseres i dette arbeidet.

Et fullt frislipp - enten det skiller mellom "lovlig" og "ulovlig" fildeling eller gjøres absolutt - er vanskelig å forestille seg konsekvensene av. Det forutsetter at opphavsrettshaverne kompenseres på andre måter, det være seg gjennom avgift på lesebrett, svært lav og etter all sannsynlighet statssubsidiert pris, frivillige donasjoner som man ikke overskuer eller kan forhåndsstipulere omfanget av, reklamefinansiering m.v. Ultimativt vil fullt frislipp medføre et radikalt behov for "statskunst", noe det ikke finnes politisk konsensus for i Norge.

Både i England og Norge er det foreslått en form for "bredbåndavgift" som skal kompensere opphavsrettighetshavere. Det kan virke som en farbar vei å gå, og bør utredes på linje med andre muligheter, men det er lett å tenke seg at behovet for kompensasjonsordninger til rettighetshavere kan bli enormt på globalt nivå, og det derfor ikke vil være gjennomførbart i praksis.

Om alt skulle bli gratis og fritt tilgjengelig, vil det også bety at bibliotekene i praksis vil bli fildelingssentraler. Det betyr at det som skal befinne seg i bibliotekene må være fullfinansiert av staten på en eller annen måte (gjennom en eller annen form for "bibliotekskatt" eller "biblioteklisens"), eller at man må innføre betaling i bibliotekene gjennom utlånsavgift, betalte lånekort el. l. Det virker lite sannsynlig at det skal kunne bygges opp opphavsrettslige systemer som fungerer forskjellig i det offentlige og i det kommersielle marked. På sikt kan en slik utvikling også bety at bokhandelen blir mer eller mindre overflødig, hva bøkene angår, og medføre omfattende bokhandeldød.

Det innebærer også at forfattere (og andre kunstnergrupper) mister muligheten til å tjene virkelig godt på en bestselger, men vil møte et statlig inntektstak. Hvordan beregningsgrunnlaget for dette skal fungere, er vanskelig å se for seg. Det må i tilfelle bygges opp helt nye, fullstendig nøytrale, statlige vurderingsorganer som bestemmer først hva som skal inn og hva som ikke skal inn i de økonomiske ordningene, og deretter kompliserte beregningssystemer for utbetalingene.

NKR må, med alt det ovenstående i mente, være en aktiv deltaker i spørsmålet om lovlig og ulovlig fildeling, og ha et særskilt blikk på litteraturen og de litterære IO. NKR bør derfor være representert i et utvalg som skal produsere en evt. offentlig utredning om saken.

4.2. MOMS

Momsspørsmålet¹⁴ må også utredes grundig, og - etter at Amazon nå har signalisert at de går inn i det europeiske markedet - hurtig (se over). Det er ikke uten interesse for IO, som også vil bli rammet av et momspåslag. Således vil 25 % lavere produksjonskostnader forsvinne til staten hvis kjøper, inkludert IO, må betale 25 % moms. I øyeblikket er e-bøker definert som "tjeneste" og pålagt moms. NKR mener at likebehandling av bøker uavhengig av plattform må være en forutsetning for en IO som åpner for e-bøkene, og har sendt brev til departementet om dette¹⁵. Det er unaturlig med forskjellsbehandling av plattformer når det egentlige produktet er det samme, og det er problematisk å administrere en IO som skiller på moms. I tillegg vil moms på e-bøker antagelig oppfordre til ulovlig fildeling ettersom det presser prisen opp - i motsatt fall må forfattere og forleggere presse nettoprisen minus moms kunstig ned, og dermed bidra til lavere inntjeningsgrunnlag for rettighetshaverne.

At e-boka er definert som en tjeneste nå skyldes til dels et EU-direktiv, men også manglende politisk vilje til å likestille den med papirboka. Bl.a. har de to regjeringspartiene Arbeiderpartiet og SV, med henvisning til bieffekter for andre kulturprodukter, strittet imot likestilling. Det er imidlertid vanskelig å se hvordan det skal være et argument mot likestilling, da det i dag finnes stor aksept for at bøker skal ha momsfristak, og at det umulig kan være vanskelig å definere en bok uansett om den befinner seg på en analog eller digital plattform. Det er heller ikke noe i momsreglene som tilsier at problemet ikke skal kunne løses. Sannsynligheten er til stede for at det snarere er hensynet til statens inntekter som er den virkelige bremseklossen.

4.3. FASTPRIS

Spørsmålet om fastpris også på e-bøker er også uavklart i øyeblikket. Aktørene bak Bokavtalen har imidlertid søkt om likebehandling mellom produktene i søknaden om

¹⁴ Egentlig mva. I denne rapporten kalt moms, ettersom dette ordet er i gjengs bruk også i den politiske debatten.

¹⁵ Vedlegg 3.

forlengelse av Bokavtalen, og flere politiske partier har uttrykt velvilje overfor dette. En fripris vil skape administrative problemer (f.eks. i fht. royaltyberegning) for administrasjonen av IO, eller kreve en vidtgående omlegging av systemet, og NKR bør derfor støtte dette punktet i Bokavtalen særskilt.

5. E-BOKA I MARKEDET

5.1. MARKEDSUTVIKLING

To ting kan slås utvetydig fast: For det første at e-boka ennå ikke er noe betydelig kommersielt produkt, og for det andre at veksten i og fokus på e-bok-markedet tilsier at den nå har kommet for å bli og åpenbart vokse.

I mai 2009 hadde e-boka ikke mer enn 1,8 % av det amerikanske markedet. Digitale bøker for nedlasting passerte 14 millioner dollar i juni, opp 136 % fra juni 2008. Markedsandelen er i seg selv ikke imponerende, men veksten og de underliggende tendensene er mer interessante. Hver tredje solgte tittel hos Amazon (med et utvalg på 300.000 titler) var en e-bok. Apple har solgt over 2 mill bøker til iPhone.

Amazons lesebrett Kindle solgte mer i sitt første leveår enn iPod gjorde, med over 400.000 brett. Kanskje vel så oppsiktsvekkende er det at Kindle-brukere kjøper 2,6 ganger så mange bøker som den gjennomsnittlige papirbok-kunde *pluss* papirbøker. Det er disse underliggende tallene som gjorde at representanter for bokbransjen i Frankfurt i fjor mente at e-boka ville utgjøre halvparten av markedet innen ti år.

Det er heller ingen tvil om at det satses på å *skape* et marked. Barnes & Noble, USA's største bokhandelkjede, har lagt ut 700.000 titler som e-bok, hvorav 500.000 gratis (titler som har falt i det fri). De leverer både til et kommende egenprodusert lesebrett, men også til PC, Mac, iPhone og Blackberry. Google annonserte helt nylig at de vil begynne å selge e-bøker kommersielt fra sin bokdatabase; det virker imidlertid som de, i hvert fall inntil videre, vil benytte eksisterende bokhandlernettsverk som kanal. Og bestselgerforfatteren Dan Brown vil være høstens feteste prøvekanin med sin nye bok.

I Norge vil e-boka neppe oppnå noe stort marked på kort eller mellomlang sikt. Norske kulturkonsumenter er nokså konservative mht. plattformbruk, selv om landet har en høy andel konsumenter av fremskredet teknologi. Her til lands er ca 60.000 titler i salg til enhver tid, og aktørene bak Bokbasen mener at 10-12.000 titler kan gjøres tilgjengelig som e-bok raskt, og 25.000 i løpet av 5 år. Men forlagene er nå langt mer eksperimentvillig enn de var i 2000, da forrige e-bok-fremstøt ble gjort; bl.a. legger Samlaget ut 100 titler i høst. Og den forholdsvis lille aktøren Elittera har solgt over forventning av sine lesebrett, selv om det handler om bare ca. 1000 stk.

5.2. FAKTORER FOR UTBREDELSESHASTIGHET

Spørsmålet om hvilken vekstkurve e-boka vil få i Norge og utlandet avhenger av en rekke faktorer, ikke minst alle de juridiske og politiske spørsmålene som ble påpekt i kap. 4. Igjen må man huske at vi ennå ikke har sett det ene, saliggjørende lesebrettet som får folk til å gå mann av huse.

Fordeler og muligheter

Det er noen åpenbare fordeler med e-boka som alenestående produkt - altså om man ser bort fra parallellutgaver med papir. Faktorer som berører prisfastsettelsen (mer om dette nedenfor) er at behovet for fysisk transport og enorme boklagre forsvinner, samt at bokhandlerrabatten vil gå ned. I tillegg vil produksjonen etter hvert bli billigere, selv om det i dette leddet av verdikjeden også tilkommer nye typer utgifter¹⁶. Det er altså et meget kostnadsbesparende produkt - så fremt man holder et eventuelt momspåslag utenfor (se ovenfor). Hvor stor markedsandel e-boka må få før dette gir positive utslag er vanskelig å forutse - mange bransjeobservatører peker på en markedsandel på rundt 20 % som et utslagsgivende nivå - men at e-boka etter hvert skal gi en lavere utsalgspris uten at forfatterne og de redaksjonelle og formidlende leddene i forlagene berøres negativt, virker rimelig.

Lavere pris til kunden er utvilsomt et gode; kanskje - forhåpentligvis - også for leseutbredelsen. For kunden er det også et gode at en tittel aldri blir utsolgt fra forlaget, at antallet tilgjengelige titler øker etter hvert som eldre titler blir digitalisert og gjort tilgjengelig, og at man - etter hvert som lesebrett flest blir trådløse og bøker kan lastes ned direkte, enten man sitter på bussen eller i regnskogen - har tilgang til en ny bok når som helst man ønsker.

I en stadig mer miljøbevisst verden er det også all grunn til å legge vekt på miljøfaktoren. Bokbransjen har faktisk gjort seg mer og mer til miljøversting de siste årene, etter som stadig flere bøker blir fysisk produsert langt unna salgspunktet. Både papir og transport, men også lagerhold, er negative miljøfaktorer. På den annen side er det opplest og vedtatt at forbrukerelektronikk er en stor miljøsynder; imidlertid er ikke lesebrettene noen versting her, på grunn av den spesielle og nokså miljøvennlige elektronikken som er involvert. Selskapet Cleantech Group har nylig publisert en rapport som viser at et Kindle-lesebrett blir miljønøytralt i fht. papirbøker ved 22-23 bøker, hva CO²-utslipp angår. Fra det punktet er miljøregnskapet positivt. NHO Grafisk - som riktignok er en sterk interessent i spørsmålet - har imidlertid fremlagt en studie gjort av et svensk analysefirma, som konkluderer med det motsatte. Ytterligere og mer uavhengige studier må til for å konkludere med autoritet.

Det er også interessant i både økonomisk og miljøsammenheng at enkelte forlag har begynt å utstyre sine konsulenter med lesebrett for å spare de enorme bunkene med kopiutskriften manusarbeidet produserer.

E-boka kan også tilføres store merverdier for kunden på sikt, etter hvert som lesebrett-teknologien tillater det og leverandører ønsker det. Den kan søkes i og på tvers av, kryssrefereres, annoteres, oppdateres, animeres og gjøres interaktiv. Innebygde notatbøker i lesebrettet er en mulig, for ikke å si sannsynlig utvikling, som vil gi nye bruksområder. Det samme vil en innebygd nettleser som gir tilgang til f.eks. elektroniske bokhyller og sosiale medier. Den enkelte bokgruppe vil kunne utnytte alle de ante og uante tilleggsfunksjoner og

¹⁶ Forleggerne har begynt å operere med begrepet "teknologisk infrastruktur" som omhandler både digital tilrettelegging, databasedrift, betalingsløsninger og andre ting som i dag befinner seg innenfor produksjons- og distribusjonsbegrepene; hvordan disse utgiftene i fremtiden vil plassere seg i forlagskalkylen gjenstår å se.

-verdier i forskjellig grad: Leksikonets muligheter er ubegrensede, romanens og diktets noe mer avgrenset. Det vil også være mulig å utstyre bøkene med digital stemme; Lyd- og blindeskriftbiblioteket ligger i internasjonal forkant med å utvikle gode løsninger, som slett ikke trenger å være begrenset til deres naturlige målgrupper. Momsreglene forhindrer imidlertid i dag e-boka i å utnytte slike merverdier.

Innenfor feltet finnes også kommersielle muligheter som kan gi forlag eller salgsledd nye inntekter. Noen av merverdiene kan f.eks. tilføres som betalte plug-ins i e-boka eller lesebrettet (f.eks. digital stemme). Salgstips etter Amazon-modellen kan øke bokkjøpet, det samme kan abonnementsordninger. Produktkoblinger er tenkelige, på den måten at den som kjøper e-boka, får muligheten til å benytte et POD-tilbud til sterkt rabattert pris.

Skoleboka og læremiddelfeltet

Skoleboka og læremidlene vil antagelig få en særskilt plass i utviklingen. Det har ikke vært mulig - eller for den saks skyld ønskelig - å kartlegge alt som foregår på det feltet, men det er et langt større mylder av aktivitet der enn innenfor det allmenlitterære.

Det virker sannsynlig at skoleboka vil være en døråpner for e-boka, selv om læremiddelfeltet nok vil bestå av en blanding av det som kan defineres som e-bok og andre, nettbaserte læremiddelløsninger. Den digitale skolesekken har en rekke interessante muligheter, hvor helseaspektet - å slippe den tunge, analoge sekken - bare er ett. Kombinasjonen av gratis læremidler og lesebrett, pc eller nye plattformer vil med stor sikkerhet medføre en kjappere overgang til e-skolebøker og nettbaserte læremidler som det markedsledende produktet enn utviklingshastigheten i kulturutgivelser.

Leksika og oppslagsverker kan fungere bedre digitalt enn analogt, og mye tyder på at selve læreboka er i ferd med å endre karakter, fra en bok man leser fra perm til perm, til en bok som i større grad blir brukt som et oppslagsverk. På mange måter er man på vei tilbake til kompendieheftene, men i ny og digital form.

Det fylkeskommunale prosjektet Nasjonal læremiddelsentral/Nasjonal digital læringsarena (NDLA; eid av samtlige norske fylkeskommuner unntatt Oslo), som selv utvikler læremidler, har vokst seg så stort så hurtig at Kopinor/Lino og forlagsbransjen er bekymret for et fremtidig statsmonopol på læremidler.

Elittera har fremlagt regnestykker som postulerer at fylkeskommunene kan spare 10-12 mill. årlig ved å kjøpe lesebrett (å 5.000,-, som allerede er en altfor høy prisantydning) og laste inn bøker, og har gått sammen med Horten kommune om et prøveprosjekt.

I USA har The Democratic Leadership Council gått inn for en e-bokleser til alle skoleelever, og en forholdsvis hurtig overgang til e-bøker som den foretrukne skoleboka.

Muligheten for at skoleboka/læremidler vil ligge i forkant av markedet - og derigjennom produsere toleranse for andre bokgrupper som e-bok - er stor, og tilsier at "the tipping point" for e-boka kan komme til å handle om et generasjonsskifte i lesermassen.

Barrierer mot hurtig utbredelse

Den største barrieren mot utbredelse akkurat nå er antagelig lesebrettene. De fleste andre tekniske problemene - filformater, kopisperrer, konverteringsmuligheter o.l. - er langt på vei løst; de gjenstående problemene er små og ikke av avgjørende betydning.

Lesebrettene har flere problemer, bortsett fra det at det ennå er et nokså lite tiltrekkende produkt. Det ene er selvsagt prisen. Der mobiltelefonen tåler et prisnivå som er å sammenligne med mikro-laptops, er det fordi den i stadig større grad er et multimedialt flerfunksjonsprodukt; disse to er da også tilsynelatende i ferd med å smelte sammen. Lesebrettet er en mye mer ensidig gjenstand, og det virker i dag dyrt selv på laveste prisnivå i Norge, som er i underkant av 2000 kroner.

De lesebrettene som er utstyrt med bindinger - geografiske, innholdsleverandørmessige o.a. - virker også mindre tiltrekkende. De fleste lesebrett har også "bugs" i visningen av pdf-filformatet, og aspekter av lesekvaliteten er mindre gode. Skepsis til DRM-løsninger og manglende eierskap og råderett over e-bøker som oppfattes som like "kjøpte" som papirboka er også en negativ faktor.

Det er også grunn til å anta at utbudet av både eldre og ferske e-bøker er nødt til å nå en "kritisk masse" før den mer jevne bokleser begynner å interessere seg for produktet som sådan. I tillegg bør prisen ned, samtidig som lesebrettet leveres med noen ferske, attraktive titler inkludert i prispakken - ikke bare klassikere som mange allerede har, og til dels ulest, i hyllene. Det finnes ikke elektroniske filer lenger tilbake enn sent 80-tall, så man må forvente en periode med kostnadskrevende skanninger før kritisk masse er nådd på moderne backlist også.

Man skal heller ikke undervurdere "papirfetisjismen", eller boka som fysisk objekt, enten det nå handler om den skrytefaktoren som ligger i en synlig boksamling, i samlingens dekorative funksjon, eller i selve det grafiske uttrykket som en bokside på sitt beste er - det siste kanskje mer påtakelig i f.eks. lyrikk eller praktutgaver av forskjellige slag. I motsatt retning trekker mange faktorer på sikt, f.eks. det at nåtidig urban, fortettet byggeskikk faktisk gir lite veggplass for bøker; ytre forhold kan på lang sikt vise seg å være betydelige innflytelser på utviklingen.

5.3. PRISFASTSETTELSE

På noe sikt vil prisfastsettelsen av e-boka være det avgjørende for utbredelsen. I det kortere perspektivet er det ingen grunn til å tro at den jevne bruker vil hoppe på noen bølge uansett, men innen fem års tid bør prisen være på et slikt nivå som oppfattes som "rettferdig" for et produkt som oppfattes som langt mindre kostnadskrevende enn papirboka, og som også i sitt vesen er mer "flyktig".

Innledningsvis og på ganske lang sikt er det ingen grunn til å tro at e-boka vil være noen besparelse for forlagene. Overgangsfasen med parallellutgaver hvor papirboka ennå er det dominerende produktet vil stort sett medføre utgifter til systemutvikling og investering i ny teknologi, tilrettelegging, oppretting eller pleie av nye salgskanaler osv., mens utgifter til

fysisk produksjon, distribusjon og lager bare vil gå marginalt ned. Besparelsene vil først komme idet e-boka oppnår et visst omfang, som kanskje vil ligge på rundt 20 % av markedet. Om prisen blir rett, kan man håpe på en viss grad av dubleringskjøp - både e-bok og papir - inntil videre, men neppe på lengre sikt i noe interessant omfang. De store besparelsene vil komme på lager, transport, og i forhandlerleddet (spesielt bokhandlerrabatt), kanskje også i egne salgsavdelinger for de forlag som har det.

I øyeblikket opererer forleggerne med kalkyler som tilsier at e-boka må ligge ca. 20 % under papirbokpris; dette gir hardcoverbøker en pris på 280,- (papir 350,-), backlist/pocketbok på 79,- (papir 99,-).¹⁷ De fleste i bransjen er enige om at dette prisnivået er prohibitivt høyt for førsteutgaver/ hardcover, men akseptabelt for backlist. Imidlertid viser kalkylene, usikre som de er, at dette prisnivået er nødvendig å holde så lenge markedsandelen er så liten, for ikke å ødelegge inntjeningen totalt i en tidlig fase, noe som i seg selv kan bli en barriere mot utbredelse. Også fra forfattersiden er det ønskelig at boka prises slik at royaltynivået kan opprettholdes.

Her må det imidlertid sies at forleggerne på ingen måte har kommet frem til felles kalkyler; de ovenstående tallene baserer seg på de foreløpige og - blir det presisert - usikre kalkylene Aschehoug og Gyldendal har kommet frem til. NKR må kunne forvente at det legges frem klare og detaljerte kalkyler som beregningsgrunnlag for IO etter en innkjørings- og testfase, enten fra en samlet forlagsside som har klart å samkjøre seg, eller fra de enkelte forlagene. I denne sammenheng er det viktig å være klar over forskjellen på de forlagene som eier distribusjonsledd og bokhandler, og som har anledning til å flytte fortjenestemuligheter fra det ene til det annet ledd i verdikjeden, og mindre forlag som har en større del av sine inntekter knyttet til en langt mer utsatt rendyrket redaksjonell virksomhet, slik at kalkylene kan fremkomme svært forskjellig fra de enkelte forlag.

I denne forbindelse er det også viktig å sette spørsmål ved mulighetene for fritt viderelån av en kjøpt e-bok, og på hvilke måter viderelån kan skje. Det kan neppe forbys, men det kan antagelig teknisk sett begrenses. Antagelig bør både forfatter- og forleggersiden - også av hensyn til å beskytte biblioteksektoren - være interessert i å sette inn viderelånsbegrensninger, f.eks. i antall og samtidighet.

Fra kundenes synspunkt vil nok også både DRM-spørsmålet og spørsmålet om tilleggsfunksjoner som gir produktet merverdi bli en del av prisfølsomheten på lengre sikt. Man kan også lett forestille seg at et for høyt permanent prisnivå vil øke omfanget av piratkopiering.

For IO er det viktig at man ikke bidrar til prisdumping. I øyeblikket er det derfor nødvendig å forholde seg til markedsutviklingen, mens man holder fokuset fast på kvalitet og bredde. Det betyr at man bare bør akseptere en grad av usikkerhet og til og med "fiksjon" i prisfastsettelsen inntil e-boka når et utbredelsesnivå som gjør det mulig med sikrere kalkyler. Da bør man imidlertid påse at den lavere prisen på e-bøker gjenspeiles i prisen (prissystemet) som avtales mellom forlagene og NKR.

¹⁷ I platebransjen her til lands er forholdet mellom gjennomsnittsprisene for nedlastede album og album kjøpt til rimeligste pris i butikk 2:3; 1:2 i dyrere platebutikker.

5.4. SALG OG FORMIDLING: PORTALER, NETTSAMFUNN OG MARKEDET

Det er grunn til å tro at formidlingen av bøker vil endre seg betraktelig så snart e-boka er etablert i markedet, selv på et beskjedent omsetningsnivå. Vi har allerede sett fremveksten av nettbokhandlere og -klubber, og "elektroniske bokhyller" som Shelfari.com og LibraryThing.com. Bokgrupper i sosiale nettsamfunn som Facebook må også kunne kalles en form for portaler. I tillegg finnes det allerede et utbud av nettsamfunn for amatørforfattere som er villig til å legge tekstene ut gratis.

Innenfor akademisk litteratur tenkes det mye på portaler for tiden. Norske Akademika mener at portal¹⁸ vil være en viktig suksessfaktor, og i USA har det akademiske forlaget Springer lagt ut 20.000 titler. Bokhandlerkjeder, enkeltforlag, bokklubber, nettsamfunn med kjøpslenker vil alle være portaler inn til e-bøkene, og markedsførings-, salgs- og distribusjonsleddene vil rykke nærmere hverandre og til dels smelte sammen; Amazon er både distributør (i samme forstand som FS og Bladcentralen) og bokhandel, hva e-bøker angår.

Det er grunn til å tro at de kommersielle portalene etter hvert vil raffinere produktet, gjennom rabatterte abonnementer, bonusordninger og andre lojalitetsfremmende tiltak, i tillegg til alt som har med brukervennlighet å gjøre.

Et mylder av portaler kan lett innebære en fragmentering av markedet som skaper uoversiktlig for og økt marginalisering av de mange, smått selgende titlene og øker fokuset på bestselgerne - samtidig som de mange, "den lange halen", fortsatt er tilgjengelige utover det de faktisk er i dag. Det er vanskelig å si hvordan dette vil slå ut for den delen av litteraturen som ikke er bestselgende, på sikt, men det er grunn til å innta en moderat pessimistisk holdning og holde utviklingen under nøye oppsyn.

I Norge er bransjen ennå enige om at titler skal kryss-selges i alle kanaler, og man må forvente at det også vil gjelde for e-boka og det mylderet av portaler som vil komme. Det ligger i dag implisitt i forutsetningene for IO at boka skal være allment tilgjengelig; det må være tilfelle også i det nye, digitale feltet.

5.5. TEKNOLOGI OG MARKED I SAMMENHENG

Om man ser på totalsituasjonen i øyeblikket, ser man at vi har fått en "teknologivorte" på det litterære system. I den ene enden av utviklingen ligger noen klare hindringer for utbredelsen: Uavklarte spørsmål omkring opphavsrett, avtaleverk mellom forlag og forfatter, moms og fastpris. På den andre siden finner vi hindringer som for dårlige og dyre lesebrett, skepsis til DRM, og generell kundekonservatisme.

Mellom hindringene skjer det mye som legger et trykk på bransjen, skapt av teknologiske innovatører, kommersielle entreprenører, politiske visjoner, teknologiske "frontrunners" i kundemassen og det man i øyeblikket må kalle mediehypen.

¹⁸ Bok & Samfunn 7/09.

Til sammen later totalbildet å tilsi at den digitale utviklingen for e-bokas del er mindre av en revolusjon enn en evolusjon.

6. OVERSIKT OVER PROSJEKTER

6.1. KOMMERSIELL E-BOK, NORGE

I Norge finnes det to prosjekter som handler om databaser for tilrettelegging av e-boksalg, Bokbasen (Bokdatabasen, som p.t. peker til *boknett.no*) og Elittera/*digitalbok.no*.

Bokbasen

Bokdatabasen er et non-profit AS eid av forlagene CappelenDamm (10 %), Gyldendal (15 %) og Aschehoug (15 %); distribusjonssentralene Sentraldistribusjon (10 %; igjen eid av CappelenDamm) og Forlagsentralen (10 %; eid av Aschehoug og Gyldendal), og bokhandlene Ark, Haugenbok, Libris, Notabene/Senterbok, Norli, Tanum, Fri Bokhandel og UNIPA med 5 % hver (flere av disse eid av de tre forlagene). Bokdatabasen rommer flere forskjellige tjenester, og Bokbasen er navnet på den enheten som skal drive bransjens største metadatabase, hvor man tilrettelegger for DRM, metadata og distribusjon av e-bøker.

Bokbasen vil tilrettelegge både for epub-filformatet og pdf-filer. Den benytter Adobes Content Server for å produsere DRM, og forlagene kan selv velge blant tre forskjellige grader av kopibeskyttelse: Teknisk DRM (hard), sosial DRM/vannmerking, eller ingen. Den vil benytte Adobe Digital Editions som leseprogram; dette programmet lastes gratis ned til brukerens maskin (pc, lesebrett o.a.), og fungerer nokså likt musikkbibliotek/avspillingsprogrammene iTunes, Spotify eller det velkjente pdf-leseprogrammet Adobe Acrobat Reader.

Bruken av Adobe Content Server 4 innebærer at det forlanges kunde-ID for å "åpne" filene. E-bok-filen lastes ned til brukerens pc som en kryptert og komprimert ("pakket") fil som i seg selv er ubrukelig. Gjennom Adobe Digital Editions og en Adobe ID pakkes filene ut, hvorpå filen kan brukes på inntil 6 pc-er og 6 håndholdte apparater (f.eks. mobiltelefon) som alle må knyttes til samme ID, *eller* den kan (etter forlagets valg) bare lastes ned på én eneste enhet; mellom disse to valgene tilbyr Adobe i øyeblikket ingen ting. Dette betyr at det legges klare begrensninger på viderelån av e-boka.

Adobe Content Server legger noen føringer for hvilke lesebrett og andre plattformer som brukes, men er forholdsvis åpent. Det er forlaget selv som lager e-bok-filen, Bokbasen validerer den bare gjennom kvalitetskontroll av kode og tilføyelse av metadata. Bokbasen har ikke utviklet noe "timebomb"-system¹⁹, men kan gjøre det etter hvert.

Adobe er for tiden i gang med å utvikle et nytt kopisperre-system som knyttes til en personlig pålogging uten å spesifisere noen form for plattform eller apparat, men dette kan ikke ventes klart før tidligst våren 2010.

¹⁹ Et system som medfører at en fil slettes eller forringes betydelig etter en gitt tid, eller på andre premisser.

Bokbasen skal ikke være en portal, bare en usynlig, tilretteleggende enhet i likhet med FS o.l. Forlagenes pliktavlevering til Nasjonalbiblioteket kan håndteres gjennom Bokbasen. Det vil heller ikke være noe problem å håndtere bibliotekenes e-bøker gjennom denne.

Inntektene vil antagelig genereres gjennom en avgift pr. bok som legges inn i basen (tilretteleggingsavgift), som forlagene pålegges, pluss transaksjonskostnader til bokhandel (linjeleie), som bokhandelen pålegges. Initialkostnadene vil være 7-8 mill., som eierne regner med kan være inntjent i løpet av 3-5 år. Hvordan man skal prise Bokbasens tjenester er imidlertid ennå et diskusjonspunkt mellom eierne.

Bokbasen var ment å være i drift i løpet av høsten 2009. Det tekniske er nå på plass, men forleggerne har valgt å bremse fremdriften på grunn av de uavklarte spørsmålene om fildeling, moms og fastpris. Hva avtaleverket mellom forleggerne og forfatterne angår, er det nå såpass godt samtaleklima at dette ikke virker som en hindring; avtalene vil være midlertidige og ha karakter av hvilket pilotprosjekt dette i virkeligheten er.

Elittera/digitalbok.no

Elittera er et AS etablert i 2007 hvor CappelenDamm, som eneste veletablert aktør fra bokbransjen, er inne på eiersiden med 30 %. Elittera er både utvikler og leverandør av programvare, metadatabase/distributør og, gjennom digitalbok.no, nettbokhandel. De er i ferd med å skille ut distribusjonsdelen. Digitalbok.no vil få tilgang til titler fra alle forlag.

På det tekniske skiller Elittera seg ikke nevneverdig fra Bokbasen, men økonomiske forhold (f.eks. innkjøpt vs. egenutviklet programvare) gjør at Elittera antagelig kan prise sin filtilrettelegging lavere. NKR må påse at slike faktorer ikke får betydning for prisen på IO-e-bøker.

Deres forretningsmodell baserer seg på betaling pr. salg, p.t. 9 % av digital listepreis. Bokhandelen digitalbok.no selger hovedsaklig backlist, stort sett til 79,-.

Elittera tilbyr flere typer lesebrett for sine kunder, men fokuserer på Cybook, og har lagt seg på en abonnementsmodell til 349,-/mnd. som inkluderer lesebrett og rett til å laste ned inntil to bøker (makspris 99,-) i måneden. Man må være over 18 for å være Elittera-kunde, ettersom det benyttes kredittkort. Så langt har Elittera solgt ca. 1000 lesebrett, og regner med å passere 9.500 solgte skjønnlitterære bøker i 2009. Dette sier en del om hvor lite markedet ennå er. De vil også etter hvert tilby aviser og magasiner. De har ca. 300 titler, men mener at det er altfor lite, og at markedet vil fatte større interesse ved passerte 1000 titler.

Elittera er inne i prøveprosjekter både i Buskerud fylkesbibliotek (se nedenfor) og Horten skole.

Bokhandelen

Det var Bokhandlerforeningen som først foreslo, i deres digitaliseringsrapport fra 2008, å satse på Bokdatabasen som instrument, og de høstet en viktig seier der, på et tidspunkt da forleggersiden syntes å ha planer om å gå sine egne veier.

På bokhandlersiden foregår det for øvrig utvilsomt mye tenkning omkring deres posisjon i et digitalt marked. Både Bokhandlerforeningens rapport fra 2008 og senere utspill tyder på at de, som rimelig er, føler seg noe truet av en digital fremtid. Det meste av tenkningen dreier seg etter alt å dømme om portaler, nettbutikker, kundelojalitetsprogrammer og andre kortsiktige og mellomlangsiktige tiltak for å forsvare markedsandeler. Lite konkret har lekket ut, men det er tydelig at bokhandelen skjeler til POD-løsninger som en klar mulighet i forretningsutviklingen.

Andre

NRK Aktivum gir i høst ut "Geir Helljesens valgskole" som e-bok i 40.000 eks.; den er gratis til sluttbrukere, men Utdanningsetaten i Oslo og seks andre fylker betaler. Telenor, NRK Aktivum og Piratforlaget har også et mindre lydbokprosjekt gående.

6.2. BIBLIOTEK, NORGE

Generelt

Utviklingen innenfor biblioteksektoren går forholdsvis langsomt. Til dels skyldes dette sektorens fragmenterte organisering på alle nivåer, til dels at det ikke finnes noe stort brukerpåtrykk ennå. Hver bibliotekavdeling har lokale behov, spesielt på portalsiden. En nasjonal portal vil også medføre behov for at Nasjonalt lånekort må kunne brukes overalt, og ikke som i dag, da det må aktiveres fysisk ved hvert enkelt utlånssted. Det egentlige portalansvaret er tillagt Nasjonalbiblioteket, men ABM-utvikling har tatt *litteratursiden.no* tilbake, og vil fornye arbeidet med den.

Når det gjelder utformingen av meta- og katalogdata er Nasjonalbiblioteket og Biblioteksentralen kommet til enighet, mens det gjenstår noe arbeid mellom Nasjonalbiblioteket og forlagene. Hva angår Bokbasen, Elittera eller andre kommersielle leverandører i IO-sammenheng må disse levere filer til biblioteksektoren som kan gjøres tilgjengelig for utlån, og NKR bør forsikre seg om at leveransen tilfredstiller IO's behov.

Biblioteksentralen/NKR

Våren 2009 sendte NKR en henvendelse til fire forlag²⁰ med ønske om å kjøpe inn 50 lisenser av et utvalg på til sammen fem e-bøker. Initiativet oppsto på bakgrunn av behovet for å få testet ut én mulig løsning for innkjøp og distribusjon av e-bøker, og det er ingen grunn til å oppfatte dette prosjektet som et signal for hva som faktisk blir fremtidens løsning når det gjelder e-bøker og IO.

Utvalget e-bøker som ble kjøpt inn, var identisk med de fem titlene som ble inngikk under første innkjøpsrunde på sakprosaordningen for 2009. Kulturrådet inngikk separate avtaler for de fem titlene om tilgjengeliggjøring gjennom systemet BS Weblån fram til 1. juli 2010. På denne datoen vil filene slettes fra systemet. Forlagene fikk betalt som om 50 ekstra papirbøker ble kjøpt inn, og forfatterne fikk royaltyavregning etter vanlig modell. Den eneste

²⁰ Vedlegg 2.

forskjellen var at Kulturrådet refunderte hele royaltyen (22,5 %) for disse 50 lisensene, til forskjell fra den vanlige refusjonsandelen på 11 %.

BS Weblån er et system for digitalt utlån som er utviklet av Biblioteksentralen i samarbeid den tyske biblioteksentralen og DiViBib GmbH. BS Weblån skal kunne ta i mot alle typer filer og integreres med alle typer biblioteksystemer og databaser som finnes i bruk i Norge, og forventer å ha alt på plass innen årsskiftet.

NKR har en avtale med Biblioteksentralen om distribusjon av innkjøpsordningenes papirbøker frem til 2011 (med mulighet for forlengelse), men det er ingenting i den eksisterende avtalen som omhandler e-bøker. Kulturrådet og Biblioteksentralen er enige om at innkjøpene av e-boklisenser er et isolert prosjekt som ikke innebærer noen videre forpliktelser. Samtidig er det naturlig for Kulturrådet å følge nøye med på hva Biblioteksentralen som faginstans gjør på dette feltet.

BS Weblån er foreløpig lagt opp slik at ethvert bibliotek må ha sin egen BS Weblån-versjon knyttet opp mot sin lokale database (helt ned til bibliotekavdelingsnivå). Systemet er ikke ennå i ordinær drift, men Biblioteksentralen er i gang med et pilotprosjekt som involverer fire kommuner: Oslo, Trondheim, Stavanger og Ski. Det er dette pilotprosjektet Kulturrådet knytter seg til med innkjøpet av de fem titlene. De femti lisensene som er kjøpt inn, fordeles slik: 25 lisenser til Deichmanske bibliotek i Oslo med bibliotekavdelinger, 13 lisenser til Trondheim bibliotek med én bibliotekavdeling, åtte lisenser til Stavanger bibliotek og to lisenser til Ski bibliotek. (NKR og Biblioteksentralen får én lisens hver.)

Forlagene har levert de fem e-bøkene inn til Biblioteksentralen, som konverterer dem for bruk i BS Weblån. De utvalgte bibliotekene vil, når pilotprosjektet endelig er i gang, så ha disse tilgjengelig for sine registrerte brukere. Dersom en bruker velger å låne en e-bok, vil han få anledning til å laste filen ned til sin maskin. Filen har innbakt en såkalt "timebomb", som gjør at den oppløser seg selv etter en gitt tidsfrist som biblioteket setter. Når denne tidsfristen har gått ut, vil filen igjen være tilgjengelig for utlån i BS Weblån.

Kulturrådet og Biblioteksentralen har allerede sett mange problemstillinger dukke opp i forbindelse med dette prøveprosjektet, både av teknisk og mer prinsipiell art. Nettopp dette viser at prøveprosjektet bør følges av flere, også for ny, norsk skjønnlitteratur, før en løsning for e-bokinnskjøp foreligger, og at grundige evalueringer av de ulike prosjektene må gis.

Bokhylla og Nasjonalbiblioteket

Bokhylla, som er det relevante prosjektet i Nasjonalbibliotekets regi, er for så vidt nevnt før. Dets forløper var det såkalte "Nordområdeprosjektet"²¹. Det handler altså om skannede sider fra bøker - rene avfotograferinger av til dels dårlig teknisk kvalitet - som legges ut som pdf-filer for skjermlesning. Man har i første rekke valgt å legge ut årgangene fra 1690-, 1790-, 1890- og 1990-årene, mao. delvis frie, delvis rettighetsbelagte titler. Dette gir 12.000 titler ved oppstart og 50.000 om tre år.

²¹ <http://www.nb.no/nordomradene/>

Nasjonalbiblioteket har fått avtalelisens med Kopinor for prosjektet, til en pris av 56 øre pr. side, med en snittberegning på 185 sider pr. tittel, hvilket gir en kostnadsramme på 10-13 mill. for perioden ut 2011. Dette er en grei praksis for litteratur som allerede er utkommet, men kan ikke uten videre overføres til ny litteratur, da den kan slå svært uheldig ut i forholdet mellom f.eks. lyrikk og romaner.

Bokhylla har søkbarhet og noe annen funksjonalitet som gjør den hensiktsmessig for forskningsformål, men kvaliteten for øvrig er av en slik standard at det som "streamingportal" er urettferdig å sammenligne den med f.eks. Spotify, som i seg selv ikke er noe toppmål. Den kan kanskje bli brukt til "smaksprøvelesning" av den vanlige forbruker, men neppe mer enn det.

For Nasjonalbiblioteket for øvrig er det verdt å merke seg at det siden 2008 får digitale utgaver fra forlagene til lagring og indeksering.

Så langt berører ikke Bokhylla IO i vesentlig grad, men i lys av Kulturrådets klassikerstøtte, i tillegg til det generelle prosjektet, er den verdt å holde øye med.

Buskerud Fylkesbibliotek og ABM-utvikling

Dette prosjektet, som biblioteket gjennomfører med bistand fra og i samarbeid med ABM-utvikling, har tittelen "Nasjonal portal for utlån av e-bøker" og nevner spesielt utvikling av brukervennlige digitale tjenester, og digital tilgjengeliggjøring og digital formidling av kunnskap og kulturarv. Intensjonen er å utvikle en nasjonal portal med nettsamfunns-funksjonalitet, for utlån av e-bøker.

Pilotprosjektet skal i en første versjon testes ut på tre ulike folkebibliotek i fylket. Samtidig skal de, i samarbeid med Elittera, teste ut utlån av leseplater i de samme tre bibliotekene. Prosjektet skal knyttes til nasjonalt lånekort.

Også dette prosjektet bør overvåkes nøye med henblikk på å skaffe informasjon som utdyper og supplerer vårt eget pilotprosjekt.

Universitetsbiblioteket og andre fagbiblioteker

Disse berøres ikke av IO, men det er viktig å være klar over at fagbibliotekene ligger i forkant av utviklingen og bruker langt mer ressurser på digitaliseringsspørsmål enn det gjøres i de bibliotekene som har skjønn- og allmenlitteratur som hovedfokus, og at de slik antagelig vil virke pådrivende på utbredelsen av digitale løsninger.

Universitetsbiblioteket har nylig startet en prøveordning med utlån av lesebrett, som lånerne selv fyller med innhold. I første omgang var det snakk om ti brett, men responsen fra studenter og ansatte var så stor at biblioteket ved Det matematisk-naturvitenskapelige fakultetsbibliotek bestilte ytterligere 30 brett allerede på introduksjonsdagen.

Lyd- og blindeskriftbiblioteket

Dette er i en særstilling i fht. åndsverkloven, ettersom det er fritatt for så å si samtlige begrensninger og kompensasjonsordninger. Det er imidlertid viktig å være klar over at det ligger svært langt fremme på tekniske løsninger, og derfor kan tilby en rekke tjenester som ingen andre kan i dag.

På grunn av Lyd- og blindeskriftsbibliotekets spesielle og fremskredne kompetanse bør det innhentes ytterligere informasjon om mulige tilknytningspunkter til de teknologiske standarder som IO-titlene vil benytte seg av, og mulige samarbeidsområder innenfor de prøveprosjektene som NKR vil være en del av.

6.3. BIBLIOTEK UTLAND

Danmark

I Danmark finnes to tilbud på markedet: ebib.dk (bibliotekdelen av ebog.dk) og ebogsbibliotek.dk, som ble etablert da det tidligere prosjektet Downlaan ble avsluttet; etter anbud ble de to invitert inn som leverandører, og fungerer som mellomledd mellom bibliotekene og forlagene. De forhandler med rettighetshavere og produserer tekniske løsninger.

I ebib.dk benytter man DRM med en såkalt "timebomb" som destruerer filen etter en uke. Det er karenstid på gjelån. Systemet har en kjøp-knapp som går til ebog.dk. Bibliotekene forholder seg til et komplisert betalingssystem hvor de først betaler etableringsavgift, i tillegg en avgift for *potensielle brukere*, pluss en avgift for faktisk bruk. Dette er et tungrodd system som, sammen med brukervennlige klausuler, gjør at misnøyen er nokså stor.

Ebogsbibliotek.dk er mer fleksibel. Utlånsperioden er lengre, muligheten for gjelån smidigere, og betalingsmodellen mer smidig. Imidlertid er man ikke fornøyd med denne løsningen heller, først og fremst prisen, og det danske bibliotekvesenet regner med å reforhandle avtalene og/eller sette dem ut på nytt anbud. Man ønsker å forholde seg til en enkelt tilbyder og enklere avtaler.

I det danske biblioteket er det også stor aktivitet i fht. digitale tidsskrifter, med ca. 140 mill. danske kroner i året.

Se for øvrig vedlegg 4.

Sverige

Stockholm stadsbibliotek har alt i et par år hatt en utlånsordning for e-bøker, knyttet til lånekort ved biblioteket og en PIN-kode²² og analogt basert på enkeltutlån av bøkene til identifiserbare lånere.

²² Se <http://www.elib.se/library/faq.asp?lib=3>

Via to ulike leverandører kan biblioteket låne ut svenske og utenlandske skjønnlitterære og faglitterære bøker samt streamete lydbøker over internett. Låneren kan søke fram e-bøkene i bibliotekatalogen, og filene kan lastes ned til PC eller mobiltelefon. Leseprogrammene som brukes er Adobe Digital Editions, MobiPocket Reader eller Microsoft Reader. Hvilket program låneren bør velge, avgjøres av hvilken plattform boka skal leses på, inkludert ulike lesebrett, men foreløpig ikke iPhone eller iPod Touch. Når valget er gjort på skjermen, taster man inn lånekortnummer og PIN-koden, og boka er tilgjengelig. Filen lånes ut for 28 dager, i noen tilfeller kan det være kortere utlånstid avhengig av tittel. Når lånetiden er ute forsvinner tilgangen til filen, men låneren må selv slette den fra sin leseplattform. De fleste e-bøkene ikke lar seg skrive ut; for de titlene der det er mulig, vil det stå i den medfølgende teksten til hver bok.

Stadsbiblioteket gjør per primo september 2009 oppmerksom på at de holder på å prøve ut en ny avspiller for streamete lydbøker som er uavhengig av plattform, gir bedre lyd kvalitet og har automatisk minne for posisjon og lyd volum. Biblioteket bruker også betegnelsen "e-lydbøker" ved siden av "e-bøker". For å kunne spille av disse lydfilene, må man være knyttet til en PC og ha Flash 9 eller nyere installert.

Det er verdt å merke seg at Stadsbibliotekets 10-på-topp e-bok-liste utgjøres utelukkende av bestselgende skjønnlitteratur.

Utlandet forøvrig

Noen komplett liste har ikke vært mulig å fremskaffe innenfor tidsbruken på denne rapporten. Det viktigste er kanskje EUROPEANA/European Digital Library, som regner med å ha 12 mill digitaliserte filer innen 2012. Disse praktiserer også Digitalisation-on-Demand/Ebooks-on-Demand: publikumsbestillinger blir digitalisert og lagt til katalog, mens brukeren får fil på e-post/PDF, til eie.

I Frankrike er et Bokhylle-lignende prosjekt, Gallica, satt i gang. I Finland, derimot, bedriver man fortsatt utstrakt mikrofiling, for sikrere bevaring enn det digitale filer tilbyr. I USA inngikk New York Public Library nylig en samarbeidsavtale med Sony om lesebrett og utlån.

Project Gutenberg og *Prosjekt Runeberg*, det ene amerikansk og det andre finsk/nordisk, er idealistiske Bokhylle-lignende prosjekter for digitalisering av verker som er falt i det fri, men som etter hvert begynner å virke både utdaterte og overflødige ettersom nasjonale biblioteker går inn i feltet.

Hovedbildet er at enkeltprosjekter, både nasjonale og overnasjonale, små og store florerer, men at utviklingen ikke noe sted har kommet så mye lenger enn i Norge at man har stort å lære av det.

6.4. GOOGLE BOOK SEARCH

Det er umulig å snakke om e-bok-markedet uten å snakke om Google Book Search. Siden starten i 2004 har de skannet inn og tilgjengeliggjort omtrent ti millioner titler. Ennå er tjenesten bare i betaversjon, og har inntil nylig holdt seg til pdf-formatet, og altså egentlig vært en streaming-tjeneste; imidlertid la de nettopp ut en million klassikere i epub-format.

Google er kontroversiell, ettersom de i starten bemektiget seg titler på en måte som påførte dem søksmål fra flere hold for å ha brutt copyright-lover. De inngikk imidlertid en avtale med de amerikanske rettighetshaverne, noe som fikk nasjonale organisasjoner over hele verden til å reagere med å inngå lignende avtaler. Det er i øyeblikket vanskelig å si om dette var overilte ryggmarksreflekser; i etterkant er det ting som tyder på at man følte seg presset.

Siden starten har de systematisk søkt samarbeid med nasjonale og viktige lokale bibliotekenheter om innskanning av titler, og brukt ressurser på å oversette boksøket til en rekke språk.

Google vil begynne å selge e-bøker denne vinteren, men det er i øyeblikket uklart hvordan dette skal skje på detaljnivå; i øyeblikket later det til at de inntil videre vil knytte seg til etablerte salgskanaler. Det som virkelig skremmer bokbransjen, er muligheten f.eks. for en Google-Apple-allianse der Google blir eneste e-bokselger med et "cool tool"-lesebrett som plattform, eller at Google selv produserer et eget lesebrett med markedsledende kvaliteter.

Det som virker sannsynlig er at Google har en langsiktig strategi for boksøket som er langt mer vidtrekkende enn det man aner. Det er ett av verdens rikeste selskaper vi snakker om, med økonomiske muskler til å kjøpe opp store porsjoner av den amerikanske forlagsindustrien. Frykten for Googles dominerende posisjon var antagelig mye av bakgrunnen for at Microsoft og den store, amerikanske søkemotoren Yahoo nylig gikk i kompaniskap, og definitivt årsaken til at disse to, sammen med Amazon, har gått til sak mot Google på basis av amerikansk antitrust-lovgivning, og med en påstand om at Googles avtaler med rettighetshavere har gjort det umulig for andre å komme seg inn i markedet med reelle konkurransemuligheter. Flere norske forlag har fulgt opp dette ved å føre avtalen inn for rettsinstanser i USA. Bare de siste dagene har det også skjedd ny utvikling i denne saken, i forbindelse med en EU-høring.

I øyeblikket ses det ingen ting ved Google som skaper direkte problemer for IO, men man bør være oppmerksom på utviklingen av hensyn til bibliotekenes posisjon og av nasjonale hensyn både hva språk og litteratur angår. Et dominerende "verdensbibliotek" utenfor offentlig kontroll og i tillegg med enorm definisjonsmakt i markedet er neppe uproblematisk.

7. E-BOKA: UTFORDRINGER OG MULIGHETER I IO-SAMMENHENG

Som tidligere sagt er IO til for litteraturen, og for at den skal ha bredde, kvalitet og tilgjengelighet for publikum. I det litterære system er det bibliotekene, forlagene og forfatterne IO samhandler i størst grad med. Det er naturlig, når man ser på markedssituasjonen for e-boka, å påstå at det fortsatt må være slik i overskuelig fremtid, inntil konsekvensene av en eventuell fildelingsrevolusjon skulle rokke i så stor grad ved dette systemet at IO i sin nåværende form umulig- eller overflødiggjøres.

IO samhandler ikke direkte med distribusjonsleddene i verdikjeden, og det er heller ikke noen grunn til å mene at dette skal tvinge seg frem. E-boka tvinger imidlertid frem en del spørsmål om hva som skal skje i krysningspunktet mellom kommersielle og offentlige aktører idet IO-titlene overføres som en epub- eller annen akseptabel fil fra forlag til en bokbase, og i så måte er klar for distribusjon også til bibliotek på samme premisser. Dette tas opp under 7.1. nedenfor.

I dette kapitlet er det sett bort fra den utfordringen som ligger i de internasjonale bokbasene, så vel kommersielle (Google) som eventuelle offentlige, tverrnasjonale satsinger i f.eks. EU-området.

7.1. BIBLIOTEKENE

Arena-tankegangen

Bibliotekene er inne i meget spennende tider. Den nylig fremlagte Stortingsmeldingen om bibliotekene peker på en rekke nye muligheter og utfordringer som digitaliseringen av samfunnet utløser, og innebærer at bibliotekene vil måtte redefinere rolle og konsept, uten å forlate sin nasjonale opplysningsforpliktelse.

Det mest signifikante spørsmålet er hva selve bibliotekhuset skal være, og svaret - nokså unisont omfavnet - later til å være en "arena". Etter hvert som informasjon blir lettere tilgjengelig på alle måter, som informasjonsmengden tiltar, og som boklagrene minker, blir bibliotekene - eller kan bli - kunnskapssentraler eller "kunnskapsallmenninger", læringsarenaer, åsteder for opplevelse av levende kultur eller sosial interaksjon. Mange steder slår man, eller vurderer å slå, biblioteker sammen med kommunale informasjonskontorer, åpne arkivtjenester, voksenopplæring eller andre kommunale tjenester som kan ha nytte av å samarbeide med biblioteket. Populariteten til "Litteraturhuset" i Oslo har også bidratt til å sette fres på debatten om hva biblioteket bør være. Høyres kulturpolitiske talsmann Olemic Thommessen har i Bok & Samfunn tatt til orde for muligheten av en sammensmelting mellom bokhandel og bibliotek i småsamfunn.

Fremveksten av e-boka vil fremskynde bibliotekets rolleendring - ikke nødvendigvis avhengig av noe større markedsomfang, men i kraft av antall tilgjengelige eldre titler som kan fjernes fra bokmagasinene og lånes ut digitalt. Dette vil rett og slett skape fysisk rom i bibliotekene, et rom som kan fylles med mer aktive tjenester. Muligheten er naturligvis til stede for at

mange biblioteker velger mindre lokaler, men viljen til å bli en arena virker stor, og trekker i motsatt retning.

For litteraturens del er arenaer med den litteraturforankring bibliotekene har, og som kan være i kontinuerlig drift, en ønsket utvikling. De siste årene har vi sett tendenser til en "festivalisering" av litteraturarrangementer, etter som stadig flere kommuner eller institusjoner ønsker å profilere seg og trekke tilreisende gjennom større arrangementer. Det er behov for en balanse mellom disse, som ofte er ute etter de samme trekkplastrene, og et pågående utbud av mindre arrangementer over hele landet. Biblioteket har også, om det skal utvikle seg som arena, et behov for å trekke folk til huset på andre måter enn som lånekunder i større grad etter hvert som utlånet skjer mer og mer på nett.

Arena-tankegangen medfører at biblioteket må tenke nytt om sin formidlingsrolle, både fysisk og digitalt. Parallelt med utvikling av den fysiske, må det utvikles en digital arena som er annerledes enn i dag. Det er mulig at NKR må være spesielt oppmerksom på formidlingsaspektet for IO-litteraturens vedkommende i fremtiden. En nedbygging av det analoge og en oppbygging av det digitale kan medføre en annen formidlingsadferd i bibliotekene og en annen brukeradferd blant lånerne. NKR bør ta kontakt med biblioteksektoren for å undersøke om det er fordelaktig med et samarbeid om utvalgte prosjekter.

E-boka, IO og bibliotekene

Det er ingen hemmelighet at mange bibliotekarer klager over de lokale konsekvensene av IO: Et stort tilflyt av titler som publikum ikke låner og store inaktive bokmagasiner. Samtidig gjør misforståelser rundt IO's intensjoner at det klages på at man ikke får mange nok titler av bestselgerne, slik at utlånskøene blir lange på disse.

E-boka *kan* endre på dette, og vil det nok til en viss grad. I hvor stor grad er egentlig et spørsmål om politisk vilje til å endre på bibliotekenes organisering, et spørsmål om hvor fildelingsproblematikken ender, og hvor raskt og mye omfanget av e-bok-lesing blir.

I sitt vesen er jo e-boka egentlig eksemplarløs; den kan kjøpes inn av IO, lagres i en database, og i virkeligheten være umiddelbart tilgjengelig for alle lånere samtidig, i ubegrenset omfang om man så ønsker. I den grad vi velger å tenke på den og håndtere den som eksemplar er en annen ting, og et resultat av både konvensjon og nødvendighet. Således har, man i det pilotprosjektet NKR og BS Weblån nå holder på med valgt å bruke en "eksemplarmodell" der e-boka blir håndtert som et fysisk eksemplar.

Fremveksten av e-boka betyr at bibliotekavdelingene *kan* stille seg friere i forhold til sine brukere, *kan* bygge ned bokmagasinene, og *kan* endre sin rolle friere i fht. arena-tankegangen og lokale behov. Fortsatt vil de ha store lokale variasjoner også på boksiden, gjennom innkjøp av bøker som ikke ligger innenfor IO og som kanskje bare har lokal eller regional interesse; på fagboksiden vil det også være lokale forhold som utløser forskjellige "bokstammer".

Innføring av Nasjonalt lånekort trekker i samme retning. Tanken bak dette er å gjøre det mulig for lånerne å benytte samme kort i alle biblioteker; brukerdata vil deles i Nasjonalt

lånerregister. Det forenkler bibliotek tjenester i betydelig grad bare for analoge tjenester, men har enorme muligheter for digitale tjenester. Nasjonalt lånekort, fritt anvendt, kombinert med utlån av e-bøker, vil gjøre alle landets digitale bibliotektitler tilgjengelig overalt for alle.

Hva alt det ovenstående vil medføre for tenkingen i hver enkelt bibliotekavdeling er vanskelig å overskue, men det er ingen grunn til å tro at den ikke vil benytte alle muligheter til å "spisse" tilbudet i forhold til sine lokale brukere. Det er derfor også grunn til å tro at de "uønskede" IO-titlene *kan* bli ytterligere marginalisert i den enkelte bibliotekavdeling.

Dette innebærer, for IO-bøkernes vedkommende, at fokus kan måtte endre seg fra den enkle tilgjengeliggjøring av "eksemplarer" som i dag, til formidling av den konstant tilgjengelige bredden av den nye litteraturen. Det er mulig at man må se på hvordan man kan knytte et formidlingsaspekt til IO. Man kan også forestille seg en fremtid hvor IO-titlene er "nasjonale", mens andre titler blir "filiale". NKR og AMB-utvikling bør sammen diskutere hvor grensene evt. skal gå i et formidlings samarbeide.

Bibliotekene, IO-titlene, digitale utgivelser og mangfoldet

IO's historie er en historie om forsiktig utvikling; fra å være en ordning som handlet utelukkende om voksen skjønnlitteratur har den utviklet seg til å bli langt mer omfattende, som beskrevet tidligere.

I fremtiden vil vi utvilsomt se langt flere førsteutgaver som ikke publiseres på papir eller papir alene, som lydbøker, nettpublikasjoner, "elektronisk litteratur" etc. IO kan i seg selv være tilbakeholden, og bør uansett holde kvalitetsbegrepet - med en selvstendig vurdering - høyt. Bibliotekene kan imidlertid ikke sensurere det som IO ikke finner å være av høy nok kvalitet; det har en rekke "nullede" titler opp gjennom årene demonstrert.

I det multimediale digitale mylderet - musikk, online og offline dataspill, sosiale medier på internett, interaktive læringsprogrammer etc. - er det derfor all grunn til å tro at IO-litteraturen vil få økt konkurranse innenfor biblioteksektoren, etter hvert som arena-tankegangen folder seg ut.

Bibliotekportalene

I et slikt perspektiv - et antall titler som har status som nasjonale og er offentlig innkjøpt, sammen med økt konkurranse og behov for økt fokus på formidling - blir portalspørsmålet viktigere. Biblioteksektoren er i dag fragmentert på dette området, og antagelig av gode grunner: Bibliotekportaler flest *må* ha lokal forankring for å kunne tjene kundene optimalt.

E-boka har et negativt trekk: Den er flyktigere, mer usynlig enn papirboka. I bibliotekene generelt har bøkene fått konkurranse av andre produkter, som musikk, film, dataspill. En overgang til arena vil bidra til en multimedial konkurranse i bibliotekene. Allerede i dag ser man tendenser til at det lånes færre bøker i bibliotekene, mens det blir mer utlån av lydbøker og film, og mer lesing på skjerm, mindre på papir. E-boka vil ikke bli mer synlig av det. Spesielt gjelder dette den "smale" kvalitetslitteraturen. Den vil antagelig kreve aktiv

nettformidling for overhodet å være til stede. Bibliotekene har en utfordring i å utvikle en ny type portal, hvor den autoritative, hjelpende bibliotekar er på nett.

Et problem i denne forbindelse er at bibliotekportalene og de kommersielle portalene vil kunne bli mer lik hverandre, spesielt hvis bibliotekportalene også blir utstyrt med omdirigerte kjøpsmuligheter som i Danmark og Sverige. Det er ingen grunn til å tro at de lokale bibliotekportalene vil være mindre bestselgerorienterte enn de kommersielle.

BS har flere mindre, tematiserte formidlingssystemer, som novelledatabasen o.a. Dette kan være en annen vei å gå; en aktiv, bevisst fragmentering av portalene. I motsatt ende av skalaen finnes f.eks. Bokhylla eller Boknett, som kan utvikles til store, altomfattende og breddeformidlende portaler. Det er et spørsmål hvorvidt det offentlige bør satse sterkere på å utvikle store og autoritative portaler i biblioteksektoren, som spesielt fremmer bredden i kvalitetslitteraturen.

Eksemplarer og mulige begrensninger i bibliotekenes handlingsrom

Det primære spørsmålet er hva som skal konstituere et eksemplar i bibliotekene, og hvordan eksemplarbegrepet skal håndteres. På lengre sikt, gitt endrede ytre forutsetninger, må man stille spørsmålet om hva bibliotekene skal betale IO for: en lisens eller et antall utlån/nedlastinger? Man må også, om utviklingen tilsier det, være villig til å vurdere egne retningslinjer for "rene" e-bøker, elektronisk litteratur osv.

Det har vært foreslått en rekke mulige måter å begrense bibliotekutlånet av e-bøker på, slik at biblioteket ikke ødelegger for det kommersielle markedet.

Et forslag er å innføre en karanteneperiode før boka slippes i biblioteket, som i Danmark. I biblioteksektoren blir det oppfattet som et stort problem. Bibliotekkundene er like nyhetsfokuserte som bokhandelkundene, og oppmerksomhetstiden er like kort. En karanteneperiode vil svekke bibliotekets tilbud til kundene, noe de fleste er enige om ikke bør skje. Det vil også forringe forståelsen for IO i bibliotekene ytterligere. Andre tiltak som forringer bibliotekets kundetilbud i forhold til dagens situasjon eller til det kommersielle bokmarkedet er derfor heller ikke ønskelige.

En annen mulighet er, som på UB og Buskerud-prosjektet, å låne ut bøker kun på låste leseplater. Problemet med dette er at det vil gi bibliotekene helt nye kostnader og helt nye administrative utfordringer. Det er likevel verdt å følge med de pilotprosjektene som prøver ut denne modellen, for å trekke lærdom av det.

Inntil videre virker det uunngåelig å konstruere et system for utlån av e-boka som samsvarer med det nåværende, analoge utlån, altså at man lar e-bok-eksemplaret oppføre seg som et fysisk, slik NKR's og BS Weblåns pilotprosjekt legger opp til. Det vil si at hvert enkelt bibliotek får tildelt et gitt antall digitale "eksemplarer" som lånes ut enkeltvis, og at lånerne må stå i kø om samtlige digitale eksemplarer er utlånt. Filene bør være selvdestruerende idet utlånstiden går ut, men spørsmålet om fornyelse bør diskuteres med bibliotekene ut fra så vel tekniske muligheter som hensynet til kundetilfredsstillelse, og bør ikke forringe tilbudet til lånerne vesentlig i forhold til dagens. Andre begrensninger, som f.eks. på antall ganger

man kan låne innenfor et gitt tidsrom, bør vurderes ut fra samme tankegang. Man bør også vurdere å innføre absolutte sperrer for viderelån av bibliotekseksemplarene.

Hvordan de digitale eksemplarene, uavhengig av antall, håndteres i biblioteket, f.eks. hvordan de fordeles mellom bibliotekavdelinger, eller hvorvidt de lånes ut på nasjonal eller lokal basis, må inntil videre bestemmes internt i biblioteksektoren, såfremt det ikke bryter med IO's intensjoner. Utlånstiden bør fastsettes av biblioteket, basert på data om hvor mange dager, i snitt, en fysisk bok er utlånt. IO-bøkene og andre bibliotekseksemplarer må ha samme DRM og utlånsbegrensninger.

Bruk av kopisperrer/DRM og metadata

Når det gjelder sperrer i bibliotek, må man hele tiden ha for øye at det bare trengs en eneste kopi for å gi den gratis til hele verden, og at bibliotekenes sletting ikke kan fungere 100 %. Bibliotekseksemplarene blir dermed en like stor risikofaktor for fildeling som de kommersielle. Det kan av mange årsaker være viktig å ha innebygde forskjeller på de offentlige og de kommersielle eksemplarene (vi har det i dag, gjennom fysisk endring). Dette betyr at bibliotekenes DRM-system kanskje bør inneholde metadata om låneren, og være "hardere" enn for kommersielle eksemplarer. Det er ikke urimelig å tro at dette vil være akseptabelt for lånerne, ettersom dette er et gratis tilbud.

Bibliotekene trenger mer kvalitetssikrede metadata enn hva de kommersielle leverandørene i dag er i stand til å tilby, bl.a. med katalogdata som er tilpasset bibliotekenes behov. Fra NKR's side er det også viktig at IO-titlene utstyres med metadata som sikrer full kontroll med hva som er førsteutgaven, slik at det ikke kan søkes flere ganger på essensielt samme tittel. I fremtiden er det meget sannsynlig at e-boka kan komme *før* papirutgaven (se nedenfor, og jfr. eksemplet fra Japan nevnt før). Likeledes kan nettpublisering, eller egenpublisering ved hjelp av POD-systemer komme før en forlagsutgave. NKR og IO må ha full forsikring om at den originale førsteutgaven skiller seg ettersporbart fra senere utgaver, og at en slik kontrollfunksjon innføres rutinemessig, automatisk, og for alle titler.

Levering av IO-titler til digital sentral

E-boka later til å åpne for at både kommersielle aktører som Bokbasen og Elittera, og offentlige eller halvoffentlige som Biblioteksentralen, i større grad kan tilby identiske tjenester innenfor logistikken. Der papirboka i dag går fra forlag til Biblioteksentralen og videre ut til bibliotekene, vil det i fremtiden (men ikke nå) være fullt mulig å klargjøre e-boka allerede i de kommersielle bokbasene; om det overhodet er ønskelig, er et annet spørsmål.

En annen faktor er at forlagene i dag foretar sin pliktavlevering til Nasjonalbiblioteket digitalt. Som nevnt vil forlagene levere epub-filer til Bokbasen/Elittera, som i sin tur utstyres dem med metadata og DRM-system etter ønske, før de gjøres kommersielt tilgjengelig - og tilgjengelig for Nasjonalbiblioteket. Dette betyr at det ligger et krysningsspunkt mellom IO, forskjellige biblioteksinstanser og kommersielle tilretteleggingssentraler i spørsmålet om hvor de digitale IO-titlene/ eksemplarene skal leveres, og med hvilket "digitalt utstyr".

Levering til IO kan skje på samme måte; det kan skje slik at de samme epub-filene leveres til f.eks. Biblioteksentralen, som fører dem inn i biblioteksystemet; eller filene kan gå til

bibliotekene via Nasjonalbiblioteket. På sikt *kan* dette innebære at kommersielle (f.eks. Bokbasen) og offentlige eller halvoffentlige (f.eks. Biblioteksentralen) aktører i større grad leverer de samme tjenestene. Spørsmålet om digital sentral for IO-titlene må derfor vurderes fortløpende. Det er også et spørsmål hvilken instans som skal ivareta "filbehandlingen" etter at bøker er levert til den digitale sentralen. Oppbevaringstiden for fysiske eksemplarer i bibliotekene i dag er 5 år, hvorpå Nasjonalbiblioteket har ansvaret for lagring og tilgjengeliggjøring. Nasjonalbibliotekets rolle i forhold til en langsiktig utvikling i e-bok-markedet, spesielt tatt i betraktning de mulighetene som ligger i Bokhylla, kan derfor endre seg.

Alt tyder på at IO's samhandling med logistikkdelen av verdikjeden må vurderes særskilt i forhold til e-boka, med henblikk på om det bare skal stilles en kravspesifikasjon til forlagene, som sørger for at e-boka avleveres korrekt til et uspesifisert distribusjonsledd (kommersielle eller offentlige), og la disse aktørene styre prosessen videre selv.

Retningslinjene og avtalene for IO-titlene må under alle omstendigheter inneholde nye punkter om leveringsbetingelsene. Dette angår bl.a. valg av format, DRM-system og andre metadata, hvor filene skal leveres, og tidspunkt for levering. En e-bok som meldes til IO, må også være nyskrevet og ikke tidligere utgitt i papirversjon. Inntil videre må den også innenfor samme år utgis som papirbok.

7.2. E-BOKA, IO OG FORFATTERNES INNTEKTSFORHOLD

Forutsetningen for litterær bredde og kvalitet er at forfatterne omgis av økonomiske og andre rammebetingelser, både offentlige og kommersielle, som setter dem i stand til å fokusere på deres egentlige arbeid, litterær produksjon. Forfatterne har svært sprikende royaltyinntekter. Mens de bestselgende forfatterne kan tjene store summer, har en stor del av gjennomsnitts- og småselgende forfattere forholdsvis små inntekter fra salg alene. Hele 25 % (ca.) tjener så lite som 40-50.000 eller mindre på sin kunstneriske virksomhet. Det kan trygt sies at bibliotekvederlaget og IO's bidrag, gjennom royaltykompensasjon og det salget IO utløser til bibliotekene, er ryggraden i den "rene" forfatterøkonomien for den jevne forfatter.

Stipendsituasjonen har ligget nokså stabil i mange år, hva statsstipendene angår; de stipendene som genereres fra den omfordelte delen av bokklubbsalg er for nedadgående, med et fall fra 2,6 mill. i 2008 til 2,1 mill i år. Det har også vært påpekt fra forfatterhold at de årsbaserte stipendene har en slik størrelse at de ikke gir forfatteren anledning til å fordype seg i skrivingen i stor nok grad.

Man skal også være svært klar over hvilket lite marked Norge er, med under 5 millioner innbyggere og et tilsvarende begrenset marked både for norskspråklige bøker og forfatteres øvrige muligheter for kunstnerisk relaterte inntekter.

De biinntektene forfattere naturlig har - f.eks. publiserte ikke-kunstneriske bidrag i tidsskrifter, aviskronikker, konsulenthonorarer etc. - har i hvert fall ikke hatt noen økning tilsvarende den alminnelige inntekstøkningen i samfunnet de siste årene. Til dels har de stått

nokså stille (konsulentonorarer), til dels til og med forsvunnet (aviskronikker). Oppdrag formidlet gjennom Norsk Forfattersentrum har økt, tildels på grunn av oppdrag gjennom Den kulturelle skolesekken, men også utenfor denne. I år virker det imidlertid som det er en utflytning. På sikt er det vanskelig å si hvilken effekt økt satsning på skolesekken vil få, men det kan gå begge veier på grunn av innretningen på denne, som peker bort fra de tradisjonelle skolebesøkene og mot større "produksjoner" av forskjellig art. Man skal også være oppmerksom på at det langt fra er alle forfattere som nyter godt av etterspørsel fra skoleverket.

Det har også vist seg vanskelig å få forfattere inn som kompetansepersoner i næringslivs- og annen ikke-offentlig sammenheng. Norsk Forfattersentrum har forsøkt i årevis, i det siste som deltaker i Forum for kultur og næringsliv, men foreløpig med høyst begrenset suksess. Næringslivet generelt foretrekker fortsatt idrett på sponsorsiden, og for kulturens vedkommende er de kollektive uttrykksformene (teater, opera, musikk) foretrukket. Individuelle utøvere som kan håpe på velvilje må - igjen - ha høy kjendisfaktor, enten det handler om sponing eller annet samarbeid. Man skal ikke vente at kulturfondsordninger hvor f.eks. det offentlige matcher donasjoner fra næringslivet, vil komme forfatterne spesielt til gode med mindre ordningen inkluderer fordelingsnøkler; slike ordninger gir heller ikke stabil og forutsigbar inntekt til fondet.

I dette bildet trenger e-boka ikke i seg selv være noen trussel mot bredde eller kvalitet i forfatternes produksjon; et eventuelt frislipp av fildeling vil derimot ha åpenbare konsekvenser i form av inntektssvikt på kort sikt, og uante på lengre.

I fildelingsdebatten har det vært sterkt fokusert på platebransjen og musikernes posisjon. Sammenligningen med musikerne er haltende, selv om man skulle forutsette at musikerne også er komponister av eget materiale, noe som ikke alltid er tilfelle. Forfatterne er, sammen med noen andre skapende kunstnergrupper (herunder komponister som ikke også er musikere), i en svært annerledes stilling i markedet enn musikere, i det at de ikke lett kan erstatte tapt royalté med inntekter fra forskjellige typer opptredener. Musikkmarkedet er også langt mer globalt enn litteraturmarkedet.

Fokuset på bestselgerforfatterne er enormt, både i mediene, i bransjen og blant publikum. Det er ingen tvil om at en liten håndfull forfattere kunne turnere i Norge og trekke et betalingsvillig publikum, men for de aller, aller fleste vil dette være en umulighet. Man skal ikke se bort fra at bibliotekene, først og fremst, i over hundre år har vent publikum til et lavkost- for ikke å si gratisprodukt også hva forfatteropptredener angår. Bokarrangementer er tradisjonelt gratis for den besøkende, *pluss* at det vanker gratis kaffe og kake. Å ha et publikum er ikke det samme som å ha et marked, og i en slik historisk etablert situasjon kan man ikke håpe på de store inntektene.

Det har vært oppe til debatt i media hvorvidt forfatterne har noe å tjene på e-boka, og evt. med fri lovlig fildeling som premiss; f.eks. hvorvidt de kan klare seg uten forlagenes redigeringsfunksjon, om de selv kan selge e-bøker direkte til sluttbruker etc. E-boka har fått enkelte forfattere til å se gledesstrålende frem til en forlags- og redigeringsfri fremtid hvor de redigeres av sine venner og markedsførere og selger seg selv på nett. Det vil ikke nødvendigvis være en heldig utvikling; f.eks. kan det være at det er de beste *selgerne* som i

enda større grad vinner frem i en slik situasjon, ikke de beste *forfatterne*. Det er heller ikke noen grunn til å være ensidig begeistret for at forfatterne skal konsentrere seg om mange flere gjøremål enn å skrive bøker. I forhold til IO og deres intensjoner er det ingen grunn til å tro at kvaliteten på litteraturen blir bedre av mindre redigering, eller at forfatterne påtar seg større administrativ byrde til markedsføring, salg eller på annen måte.

Det som er hevet over tvil er at forfattertilskuddet gjennom royaltyrefusjonen i IO betyr mest - og svært mye - for de forfatterne som selger minst, om de nå er "små" eller lyrikere eller kortprosaforfattere, eller forfattere av verdifull sakprosa som ikke henvender seg til et massemarked. Om prisen på e-boka skulle ende på et lavere nivå, selv etter moms bortfall, uten at økt salg kompenserer for dette, må vi forutsette følgende: På forlagssiden - spesielt *kombinert* med bokhandelsiden (en kombinasjon som er naturlig å se på, på grunn av eierskapsforholdene i bokbransjen) - vil *både* inntekter og utgifter synke. På forfattersiden er det imidlertid bare inntektene som går ned²³. Dette betyr at NKR, etter hvert som e-bokmarkedet ekspanderer, og med basis i klare og detaljerte regnestykker fra forlagene, må foreta en løpende vurdering av balansen mellom royaltyrefusjonen og forlagsstøtten i IO.

Skulle e-bok-utviklingen true selve litteraturproduksjonen, gjennom f.eks. prisfall eller fildeling, må man vurdere hvorvidt IO fortsatt vil være en måte å ivareta litteraturprofesjonene på, eller om det offentliges totale engasjement må revurderes i sin helhet. NKR må ha et langsiktig blikk også for dette.

7.3. E-BOKA, IO OG FORLAGENE

E-boka vil nok, idet den når en viss markedsandel, forårsake endringer i forlagene. På sikt er det mulig å se for seg et ganske forskjellig livstidskretsløp for boka enn det vi ser i dag; likeledes er det mulig å se for seg sidestilte kretsløp. I dag kommer stort sett den innbundne utgaven først, deretter pocketutgaven, før eller parallelt med lydboka; deretter forsvinner den, eller blir klassiker.

I fremtiden er det på noe sikt fullt mulig at e-boka vil være førsteutgaven, og at bare de titlene markedet responderer positivt på vil bli trykt på papir, i ett eller annet format. Bestselgerne vil naturligvis komme i papirutgaver parallelt. Andre titler, f.eks. kritikerroste eller prisvinnende, men smalere titler, kan komme i velutstyrte praktutgaver. Flamme forlag har i dag en viss suksess med sin serie "boksingler", likeså H Press med sine samlerobjektpregede utgivelser.

Det er mange grunner til å tro at forskjellige bokgrupper vil oppføre seg forskjellig i fht. e-boka, både hva markedsutvikling og annen adferd angår. Lyrikk og korte prosaformer kan like gjerne få et stort løft av utviklingen, ettersom de kan passe bedre på mobiltelefon enn lengre prosaverker. For lyrikkens og kortprosaens vedkommende er det ikke utenkelig at utviklingen kan komme rimelig hurtig; disse vil det fra forlagssiden være ønskelig å få flyttet over på rimeligere plattformer så snart det finnes et markedsgrunnlag for det. Store deler av

²³ Utgiftene vil faktisk gå opp om forfatterne selv skal ta større ansvar for markedsføring og salg som utløses av e-bokas innmarsj.

sakprosaen kan utnytte seg av teknologien (søking, kryssreferering etc.) bedre enn romanen kan (forutsatt sidestilt moms). Billedbøker kan gjøres interaktive. Stort sett kan litteraturformene komme til å vokse seg *fra* hverandre, hva angår måten de håndteres elektronisk på. Innenfor dette kan også forlagene endre seg. Noen bokgrupper vil kanskje være mer teknologisk arbeidskrevende enn andre. Selve spørsmålet om hva som er redigering, kan bli vanskelig å besvare etter hvert, for noen bokgruppers vedkommende.

Det er altså grunn til å anta at f.eks. lyrikk og kortprosa først vil få merke den digitale virkeligheten. Forlagene vil antagelig ganske snart begynne å eksperimentere med rene e-bok- eller digitale (f.eks. til mobiltelefon) løsninger. Hvilke effekter på utbredelse og tilgjengelighet det vil få, er imidlertid vanskelig å forutse.

IO støtter i dag forleggeriet som sådan, uten å skjele til hvilke ledd i verdikjeden som tjener på dette. Det har alltid vært en forutsetning for samarbeidet mellom det offentlige og bokbransjen at en kryssubsidiering skal finne sted, både mellom de to partene og internt i forleggeriet, hvor de bestselgende titlene subsidierer arbeidet med den litteraturen som ikke blir en kommersiell suksess.

Likevel må det også i denne sammenheng legges vekt på de to begrepene kvalitet og bredde, og med "litteratur" som nøkkelord. Det er kjerneforleggeriet som først og fremst må forsvares, hvilket innebærer forlagenes redigerings- og publiseringsfunksjoner (tilrettelegging for produksjon, markedsføring og deler av salgfunksjonene).

Vi har i lengre tid hatt en debatt om kvaliteten er høy nok i forhold til de bidrag litteraturen får; blant annet er NKR's egne innkjøpskomiteer ikke udelt begeistret for det man kan kalle "kvaliteten i bredden". Behovet for profesjonell redigering av nøytrale aktører er fortsatt til stede, og kanskje også behovet for risikoelementet i forleggerrollen; det enkle faktum at man blir straffet for ikke å tilby høy nok kvalitet. Dette tilsier at forlagenes redaksjonelle arbeid heller bør styrkes enn svekkes.

Forlag og forfattere er nå i det begge parter oppfatter som konstruktiv dialog om royaltyspørsmålet og hvordan man skal utvikle e-bok-markedet; det betyr ikke at det ikke senere kan bli harde forhandlinger om den endelige avtalen, f.eks. rundt punktene om hefteavkorting og netto utsalgspris fra forlagene.

Spørsmålet om hva IO's forlagsbidrag til en e-bok skal være, vil kunne endre seg i takt med markedsutviklingen og den teknologiske utviklingen, men vil først slå inn med full kraft idet den *papirløse* e-boka (altså ikke parallellutgaver) dukker opp i et visst omfang. På det tidspunkt må man forvente at forlagene legger frem nye og eksakte kalkyler som gir gjenstand for å se nøyer på avtalene. Og igjen er det grunn til å anta at NKR må gå dypere inn i kalkyler som klarere gjenspeiler verdikjeden i hvert enkelt forlag, ettersom det er stor forskjell på de små forlagene som i dag kjøper tjenester av de store med fullintegreerte verdikjeder.

Det er også viktig å påse at ikke noen markedsendring som e-boka representerer innskrenker småforlagenes handlingsrom; IO bør hele tiden være innrettet slik at de gir nyetableringer og

forlag som tilstreber en annen og smalere litterær profil anledning til å nyte godt av de mulighetene IO gir.

I tillegg bør man ha et klart fokus på at redigeringsfunksjonen - og dermed kvalitetskravet - opprettholdes på et tilfredsstillende nivå. Skulle forlagenes verdikjede endre seg, er det først og fremst redigering og tilgjengeliggjøring IO bør støtte.

NKR må også ha et våkent øye for tendenser som kan svekke bredden i selve forleggeriet, f.eks. i forhold til internasjonale aktører som får en dominerende posisjon i Norge.

7.4. IO SOM SELVSTENDIG AKTØR OG KUNDE

IO og statens totale engasjement i litteraturen

Det er behov for noen avsluttende betraktninger over IO som selvstendig aktør innenfor det litterære system, og som kunde i bokmarkedet. IO er en del av statens totale bidrag til litteraturen, både i kraft av royaltykompensasjonen og i kraft av å være en bokkjøper som fordeler sine innkjøp gjennom biblioteksektoren; denne, i sin tur, er en enda større kunde gjennom innkjøp til folkebibliotekene og skoleverket i fylker og kommuner. På toppen av dette kommer de stipendmidlene som det offentlige stiller til rådighet.

Et spørsmål som melder seg hele tiden, er hvor stor markedsandel IO skal ha? For enkelte titler, i enkelte bokgruppers vedkommende er IO i dag den suverent største kunden, f.eks. på lyrikk, essaystikk og kortprosa. Dette, sammen med de øvrige bidragene, kan man ikke se bort fra under forutsetning av sterkt endrede ytre omstendigheter. Det er ikke noe i veien for å endre fordelingen innenfor det offentliges totale engasjement om endrede rammer gjør det påkrevd.

Blant annet kan dette aktualiseres av hvordan e-bøkene skal prisfastsettes, og prisen til Kulturrådet avgjøres? Hvis e-boka fortsatt blir pålagt moms i utsalg, vil den i første omgang ikke bli mye rimeligere enn dagens papirbøker for det kjøpende publikum. Prisen på utenlandske e-bøker, bl.a. på det engelskspråklige markedet, kan likevel komme til å presse forlagene til å sette prisen på norske e-bøker i hvert fall symbolsk lavere enn førsteutgavene i papir. Dette må også Kulturrådet dra fordeler av; offentlige midler kan ikke brukes til å subsidiere et sviktende marked på produkter som alt finnes tilgjengelig i et annet format tungt støttet av staten. Utfordringen for avtalepartene blir hvordan man skal "telle" e-bøker. Skal vi fortsette å tenke analogt i antall eksemplarer, er det enklere å kjøpe e-bøkene inn til en avtalt pris. Skal vi tenke på dem som et tilgjengelig gode som er der for alle som ønsker å bruke dem, og som staten gir en kompensasjon for, blir det vanskeligere. Da må kalkylene vise mye tydeligere hva NKR betaler for; det redaksjonelle arbeidet, konverteringen av filen til det påkrevde formatet eller andre forhold som det offentlige, via IO eller på annen måte, ønsker å engasjere seg i.

Filterfunksjonen og vurderingskapasiteten

Et annet spørsmål handler om det vurderingssystemet IO i dag er bygd opp rundt, og hvilken kapasitet NKR har til å vurdere.

Den "filterfunksjonen" som "nullingene" representerer i dag, om enn omstridt, skal ikke undervurderes. Den er ikke utelukkende en negativ økonomisk mekanisme som forhindrer at IO blir sprengt, men også en positiv kritisk instans. Grovt sett har vi tre vurderingsinstanser i Norge i dag; forlagenes utsiling, litteraturkritikkens og den offentlige debattens vurderinger, og innkjøpskomiteenes selvstendige vurdering. Alle tre trengs fortsatt i den digitale fremtid, og den som ligger i IO ikke minst: Med nye publiseringsformer må man påvente et gradvis økende titteltilfang, hvilket betyr at "nullingene" får økt betydning som økonomisk mekanisme, men også i kraft av sin signaleffekt omkring kvalitetskriterier.

Et IO-system uten selvstendige kvalitetsvurderinger betyr at det enten må fremskaffes uante mengder friske midler, eller at IO vil bli redusert til ordninger som minner om bibliotekvederlaget, og som vil forvitte fort og i lengden like gjerne kan opphøre. I lengden er det offentlige - men selvsagt gjennom å delegere vurderingsansvaret til kompetente og nøytrale organer - tjent med å opprettholde systemer hvor kvalitet er et tildelingskriterium, ved siden av ordninger som er mindre skjønnsmessig basert, som bibliotekvederlaget.

Med økt titteltilfang betyr dette at rammen for innkjøpte titler vil bli trangere, i hvert fall prosentuell, noe som betyr at NKR må vurdere de tekniske sider ved ordningene. En løsning er å heve påmeldingsavgiften for å holde useriøse aktører fra å søke; i tilfelle må man vurdere å innføre "unntaksregler" av ett eller annet slag. En annen er å instruere vurderingsutvalgene på en annen måte, slik at de opptrer mer restriktivt. En tredje er å innføre en mer absolutt tittelramme. DnF har vært inne på tanken om at det bare skal opereres med "sertifiserte" forlag som kan levere til IO, og at Det litterære råd skal forestå sertifiseringen. Alle disse forslagene har den svakheten at de kan stå i veien for nyetableringer.

Å avklare disse spørsmålene ligger dog noe inn i tid; de vil neppe bli aktualisert før volumet av e-bok-titler øker betydelig.

8. OPPSUMMERINGER OG ANBEFALINGER

8.1. FORSØK PÅ Å TIDFESTE EN UTVIKLING

Det er all grunn til å ha tålmodighet og utvise forsiktighet fra NKR's side. E-boka vil neppe komme som en brottsjød på markedet eller aktørene. Hverken den teknologiske utviklingen av lesebrett eller andre leseapparater, de politiske og juridiske rammene, eller leserforventninger tilsier det; de som i dag roper etter e-bøkene, roper stort sett på vegne av seg selv. Det er ikke dermed sagt at e-boka ikke vil tvinge seg frem, til det har den for mange gode sider ved seg. Og det er all grunn til å være årvåken og observant overfor utviklingen. Men det er ikke nødvendig å handle med hast.

Det er mulig å *spekulere* over - basert på en slags "kollektiv magefølelse" blant mange aktører i bransjen - at e-bokas fremvekst inntil en 50-50 markedssituasjon vil gå over tre faser:

1. En "pilotfase" hvor teknologi blir forbedret, tilrettelagt og implementert, hvor det legges ut et visst antall titler for salg - de fleste av dem fritt tilgjengelige eller ferskere backlist - og hvor markedsaktører føler seg forsiktig frem mens politiske rammer og konsekvenser av forskjellige scenarier blir utredet. I denne fasen er det liten grunn til å tro at piratkopiering vil få et omfang som truer noens eksistens, selv om prisen holdes på et forholdsvis høyt nivå; bokkjøperne vil antagelig forholde seg langt mer rolige enn platekjøperne lot til. Pilotfasen bør romme ytterligere pilotprosjekter som tar utgangspunkt i IO. Denne fasen vil vare til totalmarkedet når ca. 5 %, og kan fort ta både tre og fire år.
2. En vekstfase fra ca. 5 % til ca. 20 % markedsandel, hvor både lesebrett- og kopisperreteknologien begynner å bli kraftig forbedret, men hvor lesebrettene fortsatt vil ha utbredeshindrende trekk, hvor prisen (forutsatt momsfrihet) synker noe, og flere titler, og ikke minst nye titler, kommer på markedet, og hvor vi ser en klar utvikling i kanaler/portaler e-bok-titlene selges i. I denne fasen vil forlagene begynne å eksperimentere med rene e-bok-utgivelser til lesebrett, mobil etc., i første rekke innen lyrikk og kortprosa (av IO-sjangerne), men også innen barne- og ungdomsbøker²⁴. POD vil øke; bokhandelen vil begynne å selge e-bøker med et rabattert POD-tilbud ved siden av. Mange "bundlete" tilbud som e-bok + lydbok, papirbok m. e-bok-rabatt etc. vil bli tilbudt. Man må regne med mange eksperimenter med ulik grad av suksess. Denne fasen kan gå fortere enn den første, men mye tilsier at også denne fort kan ta tre-fire år. Skole og bibliotek vil ha betydning for hastigheten, i kraft av muligheten til å "oppdra" til e-bok-bruk.
3. Jevn vekst fra 20 % til 50 % markedsandel, med mye av den samme utviklingen som over, bare forsterket og systematisert. Det mest markante vil antagelig være at stadig flere titler utkommer bare eller først som e-bok. For mange titler vil e-boka være første og siste stoppested; andre vil komme etter i papir, som lydbok etc. Økt satsing på portaler og

²⁴ Disse vil kanskje komme fortere, kanskje saktere; man skal aldri glemme at det for barne- og ungdomslitteraturen finnes et betydelig element av såkalt "bestemorskjøp".

salgskanaler må påregnes. Bokhandelen vil antagelig begynne å merke inntektssvikt, og det må kanskje allerede her bli en politisk debatt om sammenslåing av bokhandler og bibliotek i distriktene, samt om bokhandelens distriktspolitiske betydning. Tidshorisonten er nok i hvert fall 2030, mer sannsynlig -35, men i denne fasen begynner tidsanslag også å avhenge av politisk vilje til fornyelse og revisjon innen utdannings- og miljøsektoren.

Fra 50 % markedsandel og over begynner det virkelig å skake i grunnfjellet, og alt kan skje; spekulasjoner om fase 4 er i dag ikke mulig å gjøre seg med noen virkelig troverdighet.

NKR må holde fast ved intensjonene i IO uansett hva som kommer, og justere etter behov. Til å begynne med er det grunn til å være proaktiv på noen områder, for øvrig forsiktig reaktiv.

8.2. ANBEFALINGER OM TILTAK OG AVKLARINGER

Umiddelbare tiltak

- **Momsspørsmålet** trenger en snarlig og positiv avklaring til fordel for likebehandling mellom papirbok og e-bok. Det er ingen grunn til at ikke disse to skal sidestilles, og NKR bør være en pådriver i at dette skal skje. Hensynet til så vel litteraturen som administrasjonen av IO tilsier det.
- **Fastprisspørsmålet** bør også avklares snarest, av de samme årsaker, og NKR bør gå inn for en forlenget bokavtale hvor e-boka likestilles med papirboka.
- **Fildelingsspørsmålet** trenger grundig utredning med klart blikk på konsekvenser også for bokbransjen, litteraturen og biblioteksektoren, i en offentlig utredning eller på annen måte, evt. i NKR's egen regi. NKR må være representert i det utvalget som skal foreta utredningen(e). Inntil dette er gjort, bør NKR støtte en forsiktig markedsutvikling for e-boka, med midlertidige avtaler.
 - Et slikt utvalg bør også ta opp spørsmålene om **nettpublisering som førsteutgave, og "elektronisk litteratur"**; om det ikke skjer bør NKR utrede dette nærmere på eget initiativ, med henblikk på hvordan disse kan håndteres i fht. IO.
- **Norsk kulturråd** bør selv følge opp sitt eget pilotprosjekt, og ta initiativ til flere **pilotprosjekter** som det nåværende, men innenfor andre bokgrupper, i samarbeid med BS Weblån og/eller andre aktører; inntil videre bør man i disse pilotprosjektene ikke instituere særskilte regler for e-bøkene, men behandle dem som om de var fysiske eksemplarer, som i nåværende IO.

I forhold til biblioteksektoren

NKR vil snarest innlede samtaler med aktører i biblioteksektoren med henblikk på å drøfte og avklare de nedenstående spørsmålene og mulighetene.

NKR mener det er viktig at:

- e-boka inntil videre også må utgis som papirbok innenfor samme år
- IO-bøkene og andre bibliotekseksemplarer har samme DRM og utlånsbegrensninger

- e-boka ikke øker bibliotekenes kostnader på grunn av tilrettelegging eller klargjøring, utover det som er naturlig å regne med, og betinget av bibliotekets egne behov
- bibliotekfilene er selvdestruerende idet utlånstiden går ut
- en e-bok som meldes til innkjøpsordningene, må være nyskrevet og ikke tidligere utgitt i papirversjon; at den originale førsteutgaven skiller seg ettersporbart fra senere utgaver, og at det innføres sikre rutiner for at det skjer; og at det blir belyst om plagiatprogrammer som benyttes i undervisningssektoren eller andre tekniske løsninger kan bidra til dette

NKR vil selv:

- følge med de pilotprosjektene (Bokhylla, Buskerud o.a.) som er i gang i egen eller andres regi, for å trekke lærdom av disse

NKR vil i samarbeid med aktører innenfor biblioteksektoren søke å få belyst:

- hvorvidt deres DRM-system bør inneholde metadata om låneren, og være "hardere" enn for kommersielle eksemplarer
- om det bør innføres absolutte sperrer for viderelån av bibliotekseksemplarene, og om de følger opp de mulighetene som ligger i de teknologiske systemene de har valgt
- spørsmålet om digital sentral i lys av e-bokutviklingen
- mulige løsninger som kan virke besparende, forutsatt at det ikke slår negativt ut for forfatterne eller forlagene, deriblant:
 - undersøke om tekniske løsninger i grensesnittet mellom forlagets pliktavlevering til Nasjonalbiblioteket, leveranse av e-bøker til bibliotek/IO, og leveranse til kommersielle bokdatabaser kan frigjøre midler og f.eks. gi rom for å fjerne avkortingen i arkprisen (jfr. spørsmålet om digital sentral, ovenfor)
- nye punkter om leveringsbetingelsene, bl.a. valg av format, DRM-system og andre metadata, hvor filene skal leveres, og tidspunkt for levering i retningslinjene og avtalene for IO-titlene, deriblant:
 - om IO's samhandling med logistikkdelen av verdikjeden må vurderes særskilt i forhold til e-boka, med henblikk på om det bare skal stilles en kravspesifikasjon til forlagene, som sørger for at e-boka avleveres korrekt til et uspesifisert distribusjonsledd (kommersielle eller offentlige), hvoretter disse aktørene styrer prosessen videre selv
- om Lyd- og blindeskriftsbibliotekets spesielle og fremskredne kompetanse kan gi fruktbare innspill til de teknologiske standarder som IO-titlene vil benytte seg av, og/eller mulige samarbeidsområder innenfor de prøveprosjektene som NKR vil være en del av
- om det bør tenkes nytt om en digital formidling av IO-bøkene, og om det bør knyttes et formidlingsaspekt til IO

I forhold til bokbransjen

NKR vil fortløpende vurdere:

- om forlagenes redigeringsfunksjon - og dermed kvalitetskravet - opprettholdes på et tilfredsstillende nivå også for e-boka
- hvorvidt noen markedsendring som e-boka representerer innskrenker småforlagenes og/eller nyetableringenes handlingsrom

- tendenser som kan svekke bredden i selve forleggeriet, f.eks. i forhold til internasjonale aktører som får en dominerende posisjon i Norge, og hvordan disse berører kvalitetslitteraturen og IO
- hva IO's forlagsbidrag til en e-bok skal være, og om dette skal endre seg i takt med markedsutviklingen og den teknologiske utviklingen
- om faktorer som skyldes e-bøkene, som pris på tilrettelegging av epub-filer o.a., får betydning for prisen på IO-e-bøker
- om viderelånsbegrensninger, f.eks. i antall og samtidighet, i det kommersielle e-bok-markedet er tilstrekkelige til å beskytte biblioteksektoren og IO

NKR vil på kort sikt:

- vurdere om det skal lages et eget sett av midlertidige regler for innkjøp av digitalt materiale, uavhengig av ordning, som kan fungere som et likelydende vedlegg til de fem eksisterende avtalene

NKR vil på lengre sikt:

- påse at en evt. lavere pris på e-bøker gjenspeiles i prisen eller prissystemet som avtales mellom forlagene og NKR
- påse at e-boka er like allment tilgjengelig i markedet som det i dag ligger implisitt i forutsetningene for IO at boka skal være; f.eks. kan man ikke akseptere at e-bøker blir låst til formater eller plattformer som ikke er allment tilgjengelige
- ved åpning for e-bokinnkjøp under de eksisterende ordningene ta initiativ til en gjennomgående diskusjon i Drøftingsutvalget om de generelle, overordnede sidene ved en slik utvidelse eller omlegging, og deretter til forhandlingsmøter med avtalepartene før resultatet om en format og/eller sjangeruavhengig eller -spesifikk avtale legges fram for Kulturrådet til endelig avgjørelse, og i den forbindelse:
 - vurdere om gebyr/tilbakebetaling må skje som ved dagens ordning
- etter hvert som e-bok-markedet ekspanderer, og med basis i klare og detaljerte kalkyler fra forlagene, foreta en løpende vurdering av balansen mellom royaltysrefusjonen og forlagsstøtten i IO, og i den forbindelse:
 - påse at det enkelte forlags eierskap og/eller engasjement i verdikjeden ikke får avgjørende betydning for IO's bidrag til økonomien
 - om nødvendig ta initiativ til endringer i ordningene som sikrer at IO's bidrag går til de deler av forlagsvirksomheten (den redaksjonelle kvalitet) som ligger i IO's intensjon
 - om nødvendig vurdere kalkyler både fra forlag som er medlem av forleggerforeningene, og uavhengige forlag, for å sikre rettferdighet i systemet
- i tilfelle økt titteltilfang vurdere rammene for innkjøpte titler og hvordan disse kan endres og håndteres
- ha et våkent øye for eventuelle negative konsekvenser av e-bok-utviklingen på forfatterinntektene og dermed statens fullstendige engasjement i forfatter-økonomien